

A XI—XIV. SZÁZADI MAGYAR LOVASSÁGRÓL

Borosy András

I.

MIÓTA AZ EMBER megszeliđítette, munka- és harcostársává tette a lovat — egészen a gyorstüzeli fegyverek és a robbanómotor elterjedéséig — a fegyveres erők egyik legfőbb fegyverneme a lovasság volt.

A hadtudományok különbséget szoktak tenni könnyű- és nehézlovasság közt, aszerint, hogy a harcos milyen védő- és támadófegyverekkel rendelkezik. A könnyűlovasságra jellemző a könnyű, vagy egészen hiányzó védőfegyverzet (páncél, pajzs stb.), s a támadófegyverek csekélyebb súlya. A legtöbb könnyűlovasságra még az is jellemző, hogy támadófegyverei elsősorban a távolsági (íj, nyíl, hajítódárda stb.), és csak másodsorban a közelharci (ütő, vágó, szúró) fegyverek közül kerülnek ki.

A könnyűlovas fegyvernem az euráziai steppe lovas-nomád népeinek jellemző fegyverneme az ókortól a XIX. századig. (Szkíták, párthusok, hunok, türkök, avarok, kazárok, magyarok, mongolok, tatárok stb.) E népek taktikája annyira hasonlít egymáshoz, hogy joggal nevezi F. Lot, a kiváló francia közép-korkutató ezt a taktikát közös néven „párthus”-taktikának,¹ az egyik legismertebb ilyen taktikával harcoló népről, az iráni párthusokról. Ezek a népek mind kiváló lovasok, életük nagy részét lóháton töltik, amit lovaspásztor foglalkozásuk, egész életformájuk is elkerülhetetlenné tesz. Lovuk és védőfegyverzetük könnyű, fő támadófegyverük az íj és nyíl. Legtöbbször vannak közelharci fegyvereik is, de ezeket csak másodsorban használják.

¹ F. Lot: *L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche Orient. I—II.* Paris. 1946. Több helyen, pl. I. k. 422 l., II. k. 440. l. stb.

Taktikájukra jellemző, hogy a nyílt arctámadásnál jobban kedvelik a cselvetést, a színlelt megfutamodásból való visszafordulást — általában az ellenség megtévesztését.

Nehézfegyverzetű lovassággal igen sok népnél találkozunk, azok fejlettségének különböző fokán, a legjellegzetesebb és legszélsőségesebben nehézfegyverzetű lovasság azonban kétségtelesenül a nyugat-európai feudális lovasság — főképpen a XIV—XV. században. A nyugat-európai feudális lovasságra jellemző a nehéz védőfegyverzet (pajzs, sisak és pikkelyes, láncszemes vagy lemezpáncél), nehéz ló (esetleg lóvértet), és a súlyos, közelharcra alkalmas támadófegyverzet (döfólándzsa, kard és más vágó-, ütő- vagy szűrőfegyverek). Taktikája eléggé kezdetleges. Legkedveltebb harcmódja a nyílt arctámadás, s a harcosok közelharcban való kiválósága az egyetlen, bár olykor eléggé hatékony eszköze, amellyel sikert tud elérni.

Természetes, hogy a könnyű- és nehézlovasság szélső típusai közt sok átmeneti típust ismerünk, amelyek az egyik, vagy a másik szélsőséghez állnak közelebb. Így pl. van olyan, még talán inkább könnyűlovasságnak mondható lovastípus, amelynek könnyű páncélzata és közelharcra alkalmas támadófegyverzete is van (pl. a honfoglaló magyarok lovasságának egy része), s van olyan nehézfegyverzetű lovasság is, mely a közelharc fegyverek mellett ijjal és nyíllal is fel van szerelve (pl. az ókori iráni, a későrómai és a bizánci nehézfegyverzetű lovasság). Egyetlen más nép feudális nemesi lovassága („lovassága”) sem volt olyan mértékben nehézfegyverzetű, mint a nyugat-európai feudális lovasság, s hozzá képest az arab, japán, iráni stb. „lovagok” szinte könnyűfegyverzetűeknek tűnnek, s tulajdonképpen mind egy átmeneti típust képviselnek.²

A két szélsőség: az egészen védőfegyverzet nélküli, kizárólag távolsági fegyverekkel felszerelt lovasság és az egészen nehéz, lemezpáncélba öltözött XV—XVI. századi lovagok fegyverneme között számos átmeneti típusú lovasság ismeretes a különböző népeknél, azok fejlődésének különböző fokán, de nem

² Az arab, japán, iráni stb. nehézlovasságra: R. C. Smail: *Crusading Warfare* (1097—1193). Cambridge. 1956. 77. old. C. W. C. Oman: *The Art of War in the middle Ages*. New-York. 1953. 37. old. M. Bloch: *La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes*. Paris 1949. III. könyv. I. fejezet. 3. Une coupe à travers l'histoire comparée. P. Schmitthenner: *Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte*. Potsdam 1930. 79. és köv. old. Lefebure des Noëtes: *L'attelage, Le cheval de selle à travers les âges*. I—II. Paris 1931. I. k. 191—250. old. M. Ros-tovtzeff: *Iranians and Greeks in South Russia*. Oxford 1922. 121. old. Vernadsky: *Der sarmatische Hintergrund der germanischen Völkerwanderung*. Saeculum. 1951. 340—392. old. Rázin: *A hadművészet története I*. Budapest. 1959. 144—188. és 440—451. old.

lehet célravezető az olyan túlságosan merev kategorizálás, mint amilyen az *Erdélyi Gyuláé*, aki könnyű, középnehéz, nehéz és igen nehéz lovasságot különböztet meg (az utolsó kategóriába pl. csak a lemezpáncélba öltözött késői lovasság tartozik).³

A magyar hadtörténelmi irodalom kevés olyan tanulmányt mutathat fel, amely a XI—XIV. századi magyar hadtörténet problémáival s ezen belül a lovasság taktikájának kérdésével foglalkozik. Több kutatónkat foglalkoztatta ez a probléma már a múlt század közepe óta, de sajnos nem mondhatjuk, hogy azt megnyugtató módon megoldották volna.

A probléma megoldását természetesen ez a dolgozat sem képes nyújtani, mindössze azt a célt tűzi ki maga elé, hogy annak néhány szempontját felvesse, egyetemes történeti összefüggéseit felvázolja, és néhány adattal valamennyivel közelebb hozza a kérdést a megoldáshoz.

Dolgozatunk csak a XIV. század végéig vizsgálja a magyar lovastaktika kérdését, mert ez idő tájt a magyar hadtörténet fordulóponthoz ér: a kunok feudalizációja már annyira előrehaladt, hogy a magyar hadszervezetben addig igen fontos szerepet vivő pásztoratonákról ezután keveset hallunk. Az 1397-es temesvári országgyűlésen pedig már egy új, a feudális hadszervezetet kiegészítő katonai alakulat megteremtésére tesz kísérletet Zsigmond király: a telekkatonaság intézményét próbálja meg életre hívni. Nagyobb arányban kerülnek alkalmazásra a tűzfegyverek és a zsoldoscsapatok. A XV. század pedig új, az eddigieknél nagyobb feladatokat ró a magyar hadseregére, mert új, az eddigieknél erősebb ellenséges seregekkel (törökök, husziták) kell erejét összemérnie.

A XV. század mindenesetre új korszakot jelent a magyar hadtörténetben, s ennek problémái közül viszonylag sokkal többet tudott a történettudomány tisztázni, ami többek között Tóth Zoltán és Elekes Lajos tanulmányainak köszönhető.⁴

Hogy a magyar fejlődést jobban megérthessük, s a róla alkotott képünk teljesebb és perspektivikusabb legyen, rövid pillantást kell vetnünk az egyetemes történeti fejlődésre, közelebről: a lovasság és ezen belül a könnyű- és nehézlovasság kialakulására és további fejlődésére az ókorban és a középkorban.

³ *Erdélyi Gyula*: A magyar katona. Budapest, 1929. 91—100. old.

⁴ A két szerzőnek csak legalapvetőbb és legnagyobb terjedelmű munkáját említjük meg ezen a helyen: *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest, 1924. és *Elekes Lajos*: Hunyadi. Budapest, 1952.

Az ókori keleti és földközi-tengeri népek nagyobb része ismerete a lovasságot, de egyiküknél sem vált csatadöntő fő fegyvernemmé.⁵

Az ókori lovasok nem ismerték sem a kengyelt, sem a patkót, s e két eszköz, különösen a kengyel hiánya, nagymértékben csökkentette az antik lovasság harci értékét. A távolsági és közelharc fegyverek használata sokkal bizonytalanabb, ha a lovas lába nem támaszkodhatik kengyelvasra. Nem kezelheti kellő biztonsággal az íjat, nem mérhet ellenfelére eléggé súlyos kardcsapást és főképpen: nem foghatja a lándzsát a hóna alá, nem viheti bele a döfésbe sem saját egész testsúlyát, sem ügető, esetleg vágatoló lovának súlyát. Érthető, hogy az egész ókor folyamán nem tudott a lovasság döntő fegyvernemmé válni a legtöbb nép hadseregében.

A lovasság fejlődésének egyik legalapvetőbb kérdése: kik, hol és mikor használtak először kengyelt (és patkót), és hogyan alakította át az új találmány a könnyű- és nehézlovasság harcmodorát?

Hogy pontosan kik, hol és mikor „találták fel” a kengyelt — nem tudjuk. Az első kengyelek *Rosztovcev* szerint a kubáni szarmata sirokból maradtak ránk.⁶ Az iráni szarmaták az i. e. IV. században foglalták el az orosz steppék egy részét. Ők voltak az ún. kubáni kultúra hordozói (elsősorban a szarmata *alánok*). Politikai fejlődésük csúcspontját az i. u. I—II. században érték el.⁷ A szarmaták fegyverzete és taktikája lényegesen eltér a szintén iráni szkítákétól. A szkíták a távolsági harcot kedvelő íjászok voltak s csak végső esetben bocsátkoztak kézitusába rövid tőrreikkel. *Kengyelük nem volt*. Ők tekinthetők a lovasnomád taktika első képviselőinek. A szarmaták, elsősorban az alánok, viszont a talán legősibb nehézlovasságot teremtették meg. Páncéljuk, kúp alakú sisakjuk volt, fő fegyverük a hosszú, nehéz döfőlándzsa. Az ütközetben előreszegett lándzsával támadtak, majd hosszú kardjukkal folytatták a kézitusát. Lándzsájukat és kard-

⁵ A keleti népek hadművészetére l. Lefebure des Noëttes, Schmitthenner, F. Lot és Rázin munkáinak megfelelő részeit. Az antik görög, makedón és római fejlődésre: *Rázin* i. m. I. k. 189. old.-tól. *H. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. I. k. Berlin. 1920. *J. Kromayer—G. Veith: Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer*. München. 1928. *Daniels: Das antike Kriegswesen*, Leipzig, 1910. *J. F. C. Fuller: A Military History of the Western World* I. k. New-York. 1954. *R. Grosse: Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der Byzantinischen Themenverfassung*. Berlin. 1920. *Várady László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik*. Budapest. 1961.

⁶ *Rostovtzeff: Iranians and Greeks in South Russia*. Oxford. 1922. 128—130. old.

⁷ *Rostovtzeff* i. m. 143. old.

jukat igen hatékonyan tudták használni, mert lábuk kengyelvason nyugodott.⁸

A továbbiakban azt igyekszünk röviden vázolni, hogyan hatott a lovasfelszerelésnek ez az átalakulása először a nomád könnyűlovasság további fejlődésére, azután a későrómai lovaság átalakulására s a bizánci, a nyugat-európai és kelet-európai nehézlovasság fejlődésére.

Az Európát elárasztó lovasnomád *hunok* már ismerik a kengyelt s így természetesen eredményesebben tudják alkalmazni a lovasnomád taktikát, mint a szkíták, vagy a párthusok. Ruházatuk és fegyverzetük egyébként szegényesebb és egyszerűbb volt, mint a szkítáké és párthusoké, amit azzal magyarázhatunk, hogy a hunok jóval kevesebb ideig érintkeztek fejlettebb kultúrájú népekkel, mint az iráni, görög és római világgal hosszú évszázadokig kapcsolatban álló szkíták és párthusok.

A későbbi lovasnomád népek közül a *türkök* és az *avarok* fegyverzet, ruházat és fegyelmezettség tekintetében egyaránt felülmúlták a hunokat. Taktikájuk ugyanaz a lovasnomád taktika, mint a hunoké, de pontosabban és hatásosabban tudták alkalmazni. Aránylag fejlett volt a vas- és fémiparuk. A hunok-

⁸ Rostovtzeff i. m. 121. old. — A kutatók nagy többsége megegyezik abban, hogy a lovasság nagy „technikai forradalma” a kengyel és a patkó elterjedése révén az i. u. II—III. századra tehető. — A szarmata nehézlovasság kialakulását Vernadsky az i. e. III—II. századra teszi. Szerinte Beisö-Azsiában a keleti alanók és a yüe-csi nép alakították ki, s egyes jegyeit a kínaiak is átvették. Ennek a szarmata-típusú nehézlovasságnak a képviselője V. szerint a párthus nehézlovasság is. (Vernadsky i. m. 340—392. old.) — M. Bloch is valószínűnek tartja, hogy a szarmaták találták fel a kengyelt. (Bloch: La société féodale. La formation des liens de dépendance, Paris, 1949. F. Lot szerint a változás az i. u. II—III. század körül történhetett. (I. m. 49. old.) Kétségtelen, hogy a IV. században már kengyellel felszerelt nehéz- és könnyűfegyverzetű lovasokkal találkoztunk a Kelet-Európa és a Közel-Kelet földjén lezajlott ütközetekben. — Egészen más a véleménye Lefebure des Noëttes-nek. Szerinte (i. m. 234—237. old.) a kínaiak találták fel a kengyelt, mégpedig csak az i. u. VII. (!) században. Első ismert ábrázolása ugyanis Tai-Csong kínai császár síremlékén látható, aki 643-ban halt meg. Kínából terjedt át L. szerint a kengyel Koreába, majd valószínűleg meg a VIII. században Japánba. Kínából terjedt át Turkesztánba és Iránba is. Európában csak Nagy Károly korszaka után terjed el. L. véleménye tévesnek látszik. Tevedése valószínűleg abból az egyoldalúságból származik, hogy csak a forrasok egyetlen csoportját, a figurális ábrázolásokat vette figyelembe. — Érdekes, hogy F. Lot (i. m. I. k. 49. old. és II. k. 412. old.) idézi L.-t annak igazolására, hogy a lovasság átalakulása Ázsiában a II—III. század körül történt (!). — S. P. Tolesztov, a kiváló szovjet régész chorezm-i ásatásainak eredményei bizonyos mértékig megváltoztatták, illetve kiegészítették azt a képet, amit korábban a nehézlovasság kialakulásáról alkothattunk. A Tolesztov által közölt adatok alapján B. Rubin azt állítja (Die Entstehung der Kataphraktenreiterei im Lichte der choresmischen Ausgrabungen. Historia 4. 1955. 254—283. old.), hogy már az i. e. VI. században létezett Chorezm-ben, az Aral tó környékén egy páncelezés és pánceleozott lovakon harcoló nehézlovasság, és innen terjedt el Irán, Kína és Kelet-Európa irányába, tehát a szarmatákhoz is. A chorezmiek először külön lándzsás és külön fíjászlovasságot alakítottak ki (az i. e. V—VI. században). Nagy Sándor lovassága elleni küzdelem során egyesítették aztán kétféle lovasságukat, fíjjal is felszerelve a lándzsás nehézlovast. Rubin szerint az iráni és turáni (a szó Darkó-féle értelmezésében) taktika egyaránt Chorezm-ből származik. Lásd még: Tolesztov: Az ősi Chorezm. Budapest é. n. 145. old.

kal ellentétben némi pánccélzatuk is volt, ami valószínűleg a szomszédos perzsák hatásának tulajdonítható. Valószínű, hogy a VII. századig a türk és avar taktika volt a lovasnomád harcmodor legtükrösebb formája. A honfoglaló magyarok taktikája a források szerint rendkívül hasonlított a türkökéhez és avarokéhoz, s a többi X—XII. századi lovasnomád nép taktikája sem különbözött tőle lényegesen.

Az eurázsiai lovasnomád taktika és államszervezés csúcspontját kétségkívül a *mongolok birodalmában érte el*. E birodalom a XIII. század derekán és a XIV—XV. század fordulóján volt a leghatalmasabb. Rendkívüli szervezőerővel és hadvezéri tehetséggel rendelkező uralkodói a végsőkig ki tudták aknázni a lovasnomád gazdasági és társadalmi rendben, életformában és harcmodorban rejlő lehetőségeket; a mongol uralkodók az emberiség történetében páratlanul nagy területű, bár nem nagyon tartós államalakulatokat tudtak összekovácsolni.

A lovasnomád népek taktikájából igen sokat vettek át az *ozmán törökök* is, de náluk már más fegyvernemek a legdöntőbbek: a nehezebb fegyverzetű lovas szpáhik és a gyalogos janicsárok.

A középkor vége felé a lovasnomád népek — nem utolsósorban Oroszország megerősödése és megszilárdulása következtében — keletebbre, beljebb szorulnak a steppére — szerepük az általános hadtörténeti fejlődés szempontjából lényegtelenné válik.⁹

A kengyellel is felszerelt lovasnépek támadásai rákényszerítették a római birodalmat, hogy főképpen a keleti provinciák területén — növelje hadseregében a lovasság létszámát. A III. század óta találkozunk a római hadseregben a nagyobb egységekben harcoló csatalovassággal.¹⁰ A IV. és V. században a római lovasság hun, alán és gót mintára fejlődik tovább. Különösen megmutatkozik a lovasság fontossága a döntő jelentőségű adrianopolisi csatában (378), melyet a gót nehézlovasság rohama döntött el. A rómaiak azonban csak barbár lovasságot tudtak ellenfeleikkel szembeállítani. Megfelelő *római* lovassá-

⁹ A hun, türk és avar harcmodorra: *Darkó Jenő*: Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára. Budapest—Pécs. 1934. 18—23. old. (Romantikus szemlélete miatt sokhelyütt erős kritikával kezelendő.) — A mongolokról: *G. Köhler*: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit, III. Band, II. Abtheilung, Breslau, 1889. 401—513. old. és *F. Lot* i. m. II. k. 323.—370. old. — A hun, avar, magyar, mongol, tatár és ózmántörök harcmodorról: *M. Jähns*: Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. Leipzig, 1880. 634—723. old. A nomád hadviselés legnagyobb alakjának Timurtartja — az ő idejében érte el a lovasnomád taktika a csúcspontot *J. szerint*. — *L. még Rázin*: A hadművészet története II. k. Budapest. 1961. 192—240. old.

¹⁰ *R. Grosse*: i. m. 15—198. old.

got nem tudtak szervezni s így egyre inkább függő helyzetbe kerültek a barbároktól.¹¹

Bizánc a haditechnika fejlődése szempontjából rugékonnyabbnak és alkalmazkodóbbnak bizonyult mint Róma. Már Justinianus hadvezérei sikeresen kombinálják az íjász- és nehézlovasságot. A perzsa lovasíjászok ellen pl. nemcsak lovasíjászokat küldenek, hanem nehezebb germán lándzsás lovasságot is. A nehézlovasság gótok ellen pedig nemcsak nehézlovasságot, hanem lovasíjászokat is állítottak csatasorba.¹²

A bizánci hadseregre igen erős hatást gyakoroltak a lovasnomádok. Különösen az avarok hatása volt jelentős. Az avarok hatása a VII. század első felében volt a legerősebb, amikor Heraklios császár (610—641) a könnyű íjászlovasságot tette a bizánci hadsereg legfőbb fegyvernemévé.¹³ A VII. század után azután újra növekszik a közelharc jelentősége a bizánci lovaseregekben. Bölcs Leó a IX. században már megint a nehézlovasság szerepét hangsúlyozza. Szerinte a bizánci nehézlovassal — egyenlő létszám esetén — csak a frank, vagy lombard nehézlovas tud szembeszállni, a könnyebb fegyverzetű szláv, török vagy szaracén nem.¹⁴ A bizánci nehézlovas láncinget, vassapkát, vascipőt és kesztyűt hord s a láncing fölött könnyű felsőruhát. Fegyverei: lándzsa, kard, tör és ij (!). E nehézlovasság mellett a könnyűlovasság is mindig megtalálható a bizánci hadseregben. — A bizánci nehézlovasság fegyverzete hasonló a vele egykorú nyugat-európai nehézlovaséhoz, de vezetése, taktikája más. A tisztiek a IX—X. században még igen harcias bizánci arisztokráciából származnak. Erős katonai hivatástudat él bennük, de a lovagi felfogásnak nyomát sem láthatjuk náluk. A bátorságot fontos, de csak az *egyik* fontos erénynek tartják, nem az *egyetlenek*, mint a lovagok.

A bizánci haderő legjobb harcosainak az örményeket, izauriakat, trákokat, makedónokat és a félig romanizált szlávokat tartották. — Bizánc katonai ereje az 1071. évi manzikerti vesz-

¹¹ Vernadsky: i. m. 391—392. old. Szerinte Róma bukásának az volt az egyik főoka, hogy nem tudta elsajátítani az akkor korszerű haditechnikát, nem tudott könnyű- és nehézlovasságot szervezni.

¹² C. W. C. Oman: i. m. 13—14. old.

¹³ Darkó: i. m. 26—27. old. E. Darkó: Influences Touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Roumains et des Byzantins. (Byzantion X. 1935. 443—469. old. és XII. 1937. 119—147. old.) E. Darkó: Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'Empire Romain aux premiers siècles du moyen âge. (Byzantion XVIII. 1946—1948. 85—97. old.) L. Bréhier: Les Institutions de l'empire Byzantin. Paris. 1949. 344. old.

¹⁴ Oman: i. m. 32. old.

tett csata után törik meg. Elvesznek a birodalom legjobb katonáit kiállító területek, az örmény és izaui tartományok.¹⁵

A kengyeles nehézlovasságot a származástól közvetlenül a gótok veszik át. Tőlük kiindulva terjed el fokozatosan a többi germán népek, elsősorban a keleti germánok körében, akik azután egész Európában elterjesztik. A IV. századi gót nehézfegyveres lovas már a nyugat-európai lovas „egyesági ősenek” tekinthető.¹⁶

A Nyugat-Európa történetében legdöntőbb szerephez jutott germán nép, a frankok körében csak később terjedt el a nehézfegyveres lovasság. Martell Károly korától (714—741) kezdve fokozatosan jut túlsúlyra a nehézlovasság a gyalogsággal szemben. Hosszú fejlődés előzi meg a 755. évet, mikor Pipin a hadiszemlét márciusról májusra helyezte át, mert akkor már *takarmányhoz* lehet jutni.¹⁷

Nagy Károly (768—814) hadseregében már teljesen a nehézfegyveres lovasé a döntő szerep. Nagy hadjáratait nehezen harcolhatná végig gyalogsággal, mert gyorsan kell nagy kiterjedésű birodalma egyik végétől a másikba jutnia — rossz úton, viszonylag kis létszámú hadseregekkel. A gazdasági és társadalmi viszonyok nem alkalmasak arra, hogy a gyalogságból taktikai egységeket formáljanak. Ehhez ugyanis közösen kellett volna gyakorlatozniuk. Együttes elhelyezésük és főképpen élelmezésük pedig aligha lett volna megvalósítható. A taktikai egységek nélkül harcoló gyalogsággal szemben pedig az egyénekenkénti küzdelemben kétségkívül hatékonyabb lovasság okvetlenül fölényben volt.

Nagy Károly nehézfegyveres lovasa azonban még nem *lovag*. Találóan nevezi *P. Schmitthenner* Nagy Károly lovasát „általános nehézfegyveres lovasnak”, mert mindenféle harci feladatot el tudott még látni — a későbbi nehezebb fegyverzetű lovaggal ellentétben. Nagy Károly lovasának fegyverzete a bizánci nehézlovaséhoz volt hasonló.¹⁸

A nyugat-európai feudális lovas egyik fő támadófegyvere a nehéz döfőlándzsa volt, melyet hóna alá szorítva fogott, úgyhogy a döfésbe nemcsak karja erejét vihette bele, mint a ko-

¹⁵ *Oman*: i. m. 32—35. old. és 43—56 o.l.d. — O. szerint a bizánci hadművészet olyan magas fokon állott, hogy a XVI. századig sehol sem múltak felül. — A belső gyengülés tette csak lehetővé, hogy a nyugat-európai lovas durva ereje elérje azt, amit a perzsák, bolgárok, szaracénok és szlávok nem tudtak megtenni. — A bizánci haditechnikáról l. még *F. Lot*: i. m. I. k. 19—73. old. és *A. P. Kazdan*—*G. G. Litavrin*: Bizánc rövid története. Budapest. 1961. 111—114. old.

¹⁶ *Schmitthenner*: i. m. 239. old.

¹⁷ *M. Bloch*: *La société féodale*, La formation des liens de dépendence. Paris, 1949. 235. old. A népgyűlés hadiszemlévé alakult át.

¹⁸ *Schmitthenner*: i. m. 239. és köv. old.

rábbi lovasok, hanem egész testsúlyát, sőt az ügető, esetleg vágató ló testének lendületét is, és ezzel a döfés erejét rendkívüli mértékben felfokozta. Ezt a nagyon fontos változást a kengyel tette lehetővé. Kérdés: mióta fogja a lovag a lándzsát a hóna alá? Mikor történt ez a fontos átalakulás?

Lefebure des Noëttés, aki, mint láttuk, csak a figurális ábrázolások tanúságát vette figyelembe — úgy véli, hogy csak a XII. század első felében, 1120 körül találkozunk legkorábban a lándzsának ilyen tartásával és 1130 körül válik általánossá. Szerinte a bizánci nehézlovasság a XIV. századig nem fogja hóna alá a lándzsát — az orosz, arab, perzsa nehézlovas pedig sohasem.¹⁹

M. Bloch szerint viszont már a X. század táján elterjedt a nehéz lándzsa, melyet a lovag harc közben a hóna alá fogott.²⁰

A Karolingok korában a frank lovas fegyverzete feltűnő hasonlóságot mutat a vele egykorú bizánci nehézlovassággal. Egyes szerzők véleménye szerint a nyugat-európai lovagi haditechnika a bizánciból született. Ez a vélemény nem általánosan elfogadott, a kérdés még tisztázásra vár.²¹

A nyugat-európai feudális lovagság körülbelül 1000-tól 1500-ig volt uralkodó fegyvernem. Ezen az 500 éven belül az egyes kutatók különböző korszakokat állapítottak meg. *Köhler* szerint pl. a XI. század közepétől a huszita háborúig tart a lovagkor és két félre osztható. A XIII. század közepéig emelkedő a lovagi taktika fejlődésvonala, a század közepén éri el csúcspontját. Utána fokozatosan hanyatlik és *Köhler* szerint a huszita háborúkkal véget is ér.²²

Schmittthener szerint a lovagi taktika fejlődésében a XII. század jelent fordulatot. A XII. század előtti viszonyokra jellemző a későantik lovasság továbbfejlődéséből származó, nagyjából egységes fegyverzetű lovasság. Védőfegyverei még elég könnyűek. Általában lovon harcol, de néha gyalog is. Segéd-fegyvernemekre még nincs szüksége, egy személyben közelhar-

¹⁹ *Lefebure des Noëttés*: i. m. 240. és köv. old.

²⁰ *M. Bloch*: *Le monde féodal. Les classes et le gouvernement des hommes.* Paris. 1949. 11—15. old. (A döntő e kérdésben a pajzs formája lehet. A bevágott háromszögletű, vagy tárcsapajzs közel egyidős, vagy kissé fiatalabb, mint a beszorított lándzsa használata.)

²¹ *G. Köhler*: i. m. III. k. I. rész Vorbemerkungen c. fejezetében azt állítja, hogy a középkori nyugat-európai haditechnika a bizánciból született, ugyanúgy, mint a bizánci a rómaiból. *H. Delbrück* határozottan ellenmond ennek az állításnak (i. m. III. k. 680. old.). — *Erben* szerint — bár *Delbrück* szemlélete a középkori lovagi haditechnika kérdésében egészében véve helyesebb, mint *Köhleré*, de a bizánci—nyugat-európai kapcsolatok kérdésében *Delbrück* nem dönthette el véglegesen, ezt még ezután kell eldöntenie a hadtörténeti kutatóknak. (*Erben*: *Kriegsgeschichte des Mittelalters.* Berlin—München. 1929. Beiheft. 16. der *Historischen Zeitschrift.* 83. old.)

²² *G. Köhler*: i. m. III. k. III. Abtheilung 487. old.

cos és távolsági harcos. Ebből a lovasságból alakult ki a XII. század folyamán a szűkebb értelemben vett lovasság, melynek fegyverzete egyre súlyosabbá válik s már nem alkalmas bármilyen harci feladat megoldására — segédfegyvernemekre van szüksége. A védő és támadófegyverek fejlődése majdnem sértetlenné teszi a lovagot, de a fegyverzet túlságosan nehezzé válása a lovagi taktika dekadenciájához is hozzájárult.²³

A legtalálóbbs korszakbeosztás véleményünk szerint az *Omané*. Oman a középkori európai hadviselés történetét 378—1515-ig számítja. 378-ban aratta első győzelmét a középkori nehézlovasság az adrianopolisi csatában a gyalogság fölött és 1515-ben a marignanói ütközetben éri el utolsó sikereit. A 378-tól 1515-ig terjedő szakaszon belül 1066-ig számítja Oman az első periódust, melynek folyamán a középkori nehézlovasság egyre nagyobb mértékben elterjedt. A periódus végét a hastingsi csata (1066) jelzi. A X—XI. században a középkori nehézlovasság megszilárdítja fölényét a magyar lovasíjással, a lovasíjászok akkori képviselőjével és az akkori legjobb gyalogsággal, az angol—dán csatabárdosokkal szemben. A hastingsi csata volt az utolsó, amelyben a gyalogságot egymagában alkalmazták feudális lovasság ellen, s ott a kiváló angol nehéz gyalogságra döntő csapást mért Hódító Vilmos kombinációja: a lándzsás és íjász normann lovasság. Sok tekintetben hasonló volt az 1081. évi dyrchachiumi ütközet, melyben Guiscard Róbert lovas normannjai aratnak döntő győzelmet Alexios Komnenos gyalogos bárdos varáng testőrseregével szemben.

1066-tól 1346-ig számítja Oman a középkori nehézlovasság fölényének periódusát, mely az 1346. évi crécy ütközetrel ért véget.

1346-tól 1515-ig fokozatosan csökkent a nehéz lovasság fölénye, új, hatásosabb fegyvernemek lépnek színre, s ezek közül Oman az angol gyalogos íjászt és a svájci gyalogos lándzsást és alabárdost emeli ki.²⁴

A lovagi taktika az ez ideig elterjedt általános felfogás szerint igen kezdetleges volt, és kizárólag az egyes harcosok személyes bátorsága, harci kiválósága volt döntő. Legtömörebben talán Schmitthener foglalta össze a lovagi háborúk lényegét: „In der örtlich und zeitlich zusammenwirkenden Leistung der ritterlichen Einzelkämpfer lag die Entscheidung des Krieges.”²⁵

²³ Schmitthener: i. m. 243—246. old.

²⁴ C. W. C. *Oman*: i. m. 4., 16., 28., 73. stb. old. Az angol gyalogos íjász szerepét a későbbi hadtörténetészek közül Delbrück nem tekinti olyan döntőnek, mint a svájci gyalogos szálfegyveres harcosokét.)

²⁵ Schmitthener: i. m. 243—244. old.

A legutóbbi időkig megjelenő nagy összefoglaló művek véleménye szerint — a szerzők nézete nagyjából azonos — a lovagok kiválóak voltak, mint egyesharcosok, a haditechnika is kétségkívül fejlődött a lovagkorban, mert fejlődött a fegyvergyártás, a várépítés és a várak ostromlásának technikája, de az ütközetek taktikája igen primitív volt, és általában a lovagkor a taktika mélypontját jelentette.²⁶

A legkiválóbb középkori hadtörténészek, mint Oman, Delbrück, F. Lot nézete ebben a kérdésben nem különbözött egymástól. Akadtak más szerzők, akik a lovagi taktikát és haditechnikát még kevesebbre értékelték.²⁷

Néhány újabb kutató azonban másképpen vélekedik a lovagi harcászatról. A belga *Verbruggen* új, a XII—XIV. századi nyugat-európai taktikáról írt művében,²⁸ élesen bírálja Delbrück és követői felfogását. Szerinte a középkori páncélos lovaság haditechnikájára és taktikájára nem lehet olyan mereven alkalmazni a clausewitzi hadtudomány kategóriáit, mint Delbrück teszi. A középkori nyugat-európai páncélos lovas fegyvernem Verbruggen szerint a közép-keletről származik, de fegyverzet és kiképzés dolgában messze fölötte áll a közép-keleti páncélos lovasnak. A XI. században már világosan mutatkozik az új fegyvernem fölénye. Rendkívül kislétszámú lovagseregek alapítják meg a dél-itáliai francia-normann államot, s innét kiindulva támadásokat intéznek a Balkán-félsziget irányában s veszélyeztetik magát Bizáncot is. A keresztesháborúk kudarcra Verbruggen szerint nem a muzulmánok katonai fölényével magyarázható, hanem azzal, hogy a nyugati erők hiányosan voltak megszervezve és szétaprózva vetették őket a küzdelembe. A keresztesháborúk során elért részletsikerek viszont a lovagi fegyvernem fölényével magyarázhatók. (S az itáliai városok tengeri fölényével.) A legjobban felszerelt és kiképzett lovagseregeket Franciaország tudta kiállítani. A páncélos lovasok fölénye nem-

²⁶ Legismertebb összefoglaló művek a középkori hadviselésről. *M. Jähns*: i. m. — *G. Köhler*: i. m. *Délpech*: *Ha tactique au XIII. siècle* I. II. k. Párizs. 1886. — *H. Delbrück*: i. m. II. és III. k. Berlin. 1921. és 1923. — *P. Schmitthenner*: i. m. *Frauenholz—Elze—Schmitthenner*: *Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens*. I. k. München. 1935. — *Daniels*: *Das mittelalterliche Kriegswesen*. Berlin—Leipzig. 1927. Delbrück művének rövid összefoglalása. *F. Lot*: i. m. II—II. k. — *Razin*: i. m. II. k.

²⁷ Pl. *Bárcazy Oszkár* így ír: „Csak a keleti népek, kiknek esze nem fajult el, akik természetesen gondolkoztak, egy szóval, akiknél a lovagiságnak nevezett betegség nem fészkelte be magát, ismerték és alkalmazták, úgyszólván mindig azon alapelveket, melyek a stratégiát és taktikát teszik, csak ők vették a térszín tulajdonságait igazán tekintetbe, s mindig megverték az igazi katona karikatúráját, a lovagot, ha különös viszonyok nem akadályozták hadviselési módjuk kifejtését és alkalmazását.”

²⁸ *J. F. Verbruggen*: *Krijgskunt in West-Europa in de Middeleuwen*. I. Brüsszel. 1954.

csak egyéni vitézségükben rejlett, aránylag fejlett taktikájuk volt: egy vonalban, egyszerre lovagoltak. Ennek begyakorlása a lovagi tornákon történt. Verbruggen szerint a forrásokból az is kimutatható, hogy taktikai egységeik is voltak.²⁹

Verbruggen álláspontját nem minden kutató teszi magáévá, és a középkori lovagi taktika kérdésében még nem mondták ki az utolsó szót. Annyit azonban máris mondhatunk, hogy a középkori nyugat-európai páncélos lovas fegyvernem egyoldalú negatív értékelése nem állja meg a helyét. Már *Engels* megállapította, hogy „az egyetlen haladás, melyet a középkortól örököltünk, annak a lovasságnak a megteremtése, amelynek egyenes leszármazottja a modern lovasságunk.”³⁰ Kétségtelen, hogy a középkori nyugat-európai gazdasági és társadalmi viszonyok mellett a páncélos lovasság volt a legmegfelelőbb fegyvernem, nem lehet vitás az sem, hogy a középkori páncélos lovasságnak sikerült megvédenie Európát a külső támadások ellen.

A középkori nyugat-európai páncélos lovasság a XIV—XV. században lehanyaglik. Fegyverzete egyre súlyosabb lesz ugyan, de az egymásután feltűnő új fegyvernemekkel szemben egyre kevésbé tudja hegemoniáját megvédeni s fokozatosan átadja a vezető szerepet a svájci, délnémet, majd spanyol mintára szerveződő gyalogságnak. Nem lehet véletlen az sem, hogy hanyatlása már nem sokkal a lovasság zárt renddé alakulása, vagyis a társadalom többi rétegétől való elzárkózása után megkezdődik.³¹

Kelet-Európa országainak katonai fejlődése a feudalizmus korában nem ugyanolyan, mint az eddig vázolt nyugat-európai fejlődés.

Oroszországban is alakul ki nehézlovasság, de fegyverzete, szerepe, taktikája különbözik a nyugat-európai lovasságétól, melyhez hasonló társadalmi helyzetű és kultúrájú réteg nem is jött létre Oroszországban. A X—XV. századi orosz nehézfegyverzetű lovas sohasem volt annyira kizárólagos fegyvernem az

²⁹ *Verbruggen* művéhez sajnos nem tudtam hozzájutni — eléggé részletesen ismerteti a vele egy véleményen levő: *Sproemberg*: Die feudale Kriegskunst c. tanulmányában. (Beiträge zur belgisch—niederländischen Geschichte, Berlin. 1959. 30—55. old.)

³⁰ *Engels Frigyes*: Válogatott katonai írásai. I. Budapest. 1960. 290—291. old.

³¹ A lovasság „lezárásáról” l. E. *Otto*: Von der Abschliessung des Ritterstandes. *Historische Zeitschrift*. 1940. 162. k. 19—39. old. (*Schmitthener*: i. m. 246. old., M. *Bloch*: La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes. Paris. 1949. 11—13. old.), H. *Conrad*: Geschichte der deutschen Wehrverfassung. I. München. 1939. 93. old., E. R. *Huber*: Heer und Staat in der deutschen Geschichte. Hamburg. 1938., *Huber* szerint (52—54. old.) a lovasságnak a társadalom többi rétegeitől való lezárása a lovasság virágzása idején történt. De ezzel elkezdődött a hanyatlása is. A nép többi részétől elzárkózva kasztá vált. Megszűnt a teljesítmény kiválasztó szerepe s az alsóbb néprétegek legjobb erői most már nem juthattak fel a vezetőrétegbe.

orosz hadseregben, mint a lovagi nehézlovas a nyugat-európai-ban. Mellette mindvégig lényeges marad a könnyűfegyverzetű lovas, amit a lovasnomád népekkel való szomszédság, s a velük vívott állandó harc magyaráz. Lényeges marad, Nyugat-Európával ellentétben, a gyalogos szerepe is, mint az 1242. évi jégmezei csata példája mutatja. Az orosz nehézlovas is mindig könnyebb fegyverzetű, és mozgékonyabb marad, mint a nyugat-európai; sohasem visel olyan súlyos páncélt, nem hord arcát is eltakaró sisakot, ami a terepen való tájékozódást nehezítené. A hadsereg fegyelme is szilárdabbnak tűnik valamivel, mert bár a központi hatalom Oroszországban is gyenge volt, de a lovagi individualizmus túlzásai ismeretlenek, mivel nem is volt nyugat-európai értelemben vett lovagság.

Lengyelországban hasonló a fejlődés, de a XIV. századra kialakul egy kifejezetten lovagi jellegű nehézlovasság, melynek döntő szerepe volt az 1410. évi grünwaldi ütközetben és később a XV., XVI., sőt XVII. században is.

Többé-kevésbé hasonló volt a többi kelet-európai ország fejlődése is: Csehorszáé, Szerbiáé stb. A nehézlovasság szerepe nem olyan kizárólagos, mint Nyugat-Európában — megmarad mellette a könnyűlovasság és néhol a gyalogság jelentősége is.³²

A nehézfegyverzetű lovasság aránya, és jelentősége a feudális kelet-európai államok hadseregeiben több tényezőtől függ: a lovasnomád népekkel való érintkezés mértékétől, a társadalom feudalizáltságának fokától, s ami ezzel szorosan összefügg — a lovagi harci ideológia elterjedésétől; lényeges körülmény természetesen, a termelőerők fejlettsége is, annál is inkább, mert a nehézlovasság a középkor legköltségesebb fegyverneme volt.

II.

Az I. világháború előtti magyar történettudósok véleménye a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdéséről nagyjából egységesnek mondható. A magyar hadsereg haditechnikájára és taktikájára hatott ugyan szerintük a nyugat-európai lovagságé, ez a hatás azonban csak felszínes maradt, és csupán az udvari és főúri alakulatokra szorítkozott. A köznemesség, melyet e korszak történetírása a nemzet gerincének tartott,

³² A kelet-európai fejlődésre l. *Galitzin*: Allgemeine Kriegsgeschichte aller Völker und Zeiten. II. Abt. Das Mittelalter. I. Band. Cassel, 1880. 150—180., 211—215. és 291—320. old., *Rázin*: i. m. II. k. 33—104., 133—191. és 211—378. old.

vagyis az ún. „nemzeti hadsereg”,³³ az eredeti magyar harcmodort, a könnyűlovas, íjász taktikát alkalmazta ezekben a századokban. Altalában ezek a historikusok említett álláspontjukhoz értékelő véleményt is fűztek. Helyeslik, hogy a magyar haderő nem vette át az akkori nyugat-európai haditechnikát és taktikát, mert szerintük az eurázsiai steppe lovasnomádjainak taktikája fejlettebb, eredményesebb, mint a nyugat-európai, lovagi, amely különben a „magyar természetnek sem felelt meg”. Ha a magyar haderőt súlyos vereség érte — e kutatók nézete szerint a kártékony lovagi harcmodor volt az oka (pl. Zimony 1167. Muhi 1241).

Nem vállalkozhatunk arra, hogy a kérdés teljes irodalmát ismertessük — csak néhány idevágó vélemény közlésével óhajtjuk megvilágítani e korszak történéseinek álláspontját.

Hermann *Meynert* német nyelvű munkájában³⁴ megállapítja, hogy a magyarok nem vették át a lovagi hadviselés tulszásait. Elterjed a magyar hadseregben a kard és a döfőlándzsa, de a fő fegyver a nyíl marad. Elismeri, hogy a nyugat-európai lovagságtól átvett fegyverek biztosítják a magyarok fölényét a rokon nomád népekkel szemben — pl. az 1282. évi hódtavi csatában. Másrészről azonban a lovagi taktikát teszi felelőssé a magyar hadsereg zimonyi (1167) és muhi (1241) csatavesztése miatt. Megemlíti Hornecki Ottokár osztrák krónikás dicséretét is, aki az 1278. évi dürnkruti ütközetben részt vevő magyar csapatok egy részének a lovagi közelharcban való kiválóságát magasztalja. — *Meynert* szerint a lovagság a XIV. században sem vert igazán gyökeret Magyarországon. Károly Róbert behozott bizonyos külsőségeket, mint a lovaggá ütés, vagy a harcijátékok, de ezek hamarosan eltűntek. *Bertrandon de la Brocquière* leírásából, mely szerint a magyarok „helyi szokás szerint” kis lovakon, alacsony nyeregben, csinos öltözetben, erős és rövid lándzsákkal küzdöttek a tornaviadalon³⁵ — *Meynert* arra következtet, hogy a magyarországi tornajátékok nem voltak komolyak.

Ipolyi Arnold véleményét a következőkben foglalhatjuk össze: a magyar köznemesség könnyűlovas maradt. Az 1167. és 1241. évi vereségek oka az alkalmatlan lovagi harcmodor átvétele és az eredeti magyar harcmodor lehanyaglása volt. E harcmodor a kunok betelepülése után, azok hatására születik újjá.

³³ Ez az egyoldalúan közjogi felosztás természetesen elavult.

³⁴ *Meynert*: Das Kriegswesen der Ungarn. Wien. 1876. I. f. Ausbildung der Wehrverfassung. 1000—1301. I. old. és II. f. Die Portal- und Bänderialmilizen. 1301—1439. 4—73. old.

³⁵ *Meynert*: i. m. 67. old.

I. Lajos csapatai Ipolyi szerint magyar és kun könnyűlovásokból álltak. Az 1363-ban és 1396-ban a törököktől elszenvedett vereségekért Ipolyi szerint a lovagi taktika a felelős — Hunyadi János viszont a régi magyar taktika felújításának köszönhetette sikereit.³⁶

A magyar pozitivisták történetírás legkiválóbb képviselője, *Pauler Gyula*, szerint voltak a magyar urak közt, akik a nyugati, lovagi harcmodort utánozták, mint ezt a Szent László harcáról, az 1167. évi zimonyi csatáról szóló elbeszélő forrásaink, valamint lovaspecséteink bizonyítják. De ez az átalakulás nem lehetett mélyreható, mert XIV. századi forrásaink határozottan könnyűlovásoknak mondják a magyarokat.³⁷

Hasonló volt a két kiváló régész: *Szendrei János* és *Nagy Géza* véleménye is.³⁸ Nagy Géza szerint fennmaradtak a magyar fegyverzet legrégebb formái, s ezt többek között azzal magyarázza, hogy a magyarság állandóan megújuló keleti hatás alatt állt (besenyők, uzok, kunok, mongolok stb.). Különösen a kisebb nemesség őrizte meg az ősi formákat. A kisebb nemesség konzervatívabb volt, mint a nyugati hatásoknak jobban kitett királyi udvar és a főurak. Az udvar és a főurak után több emlék maradt fenn, mint a köznemesség után s ezek a nyugati fegyverek elterjedését bizonyítják, de ez Nagy szerint nem döntő.³⁹

Az eddig felsorolt véleményekkel merőben ellentétes egyik legkiválóbb hadtörténészünk, *Tóth Zoltán* álláspontja. Szerinte a magyar lovasság a nyugati, lovagi haditechnika és taktika hatására gyorsan és gyökeresen átalakult. A magyar hadsereg javarésze már a XII. századra nehézfegyverzetűvé vált. A magyar hadsereg könnyűlovassága *kizárólag* kunokból, besenyőkből és más lovasnomád csatlakozott népekből állt. Az átalakulás *Tóth Zoltán* szerint már a XI. században megtörtént. A XI. század közepén még nem volt tanácsos a magyar hadseregnek nyílt harcban összemérnie erejét nyugati lovagsereggel, mint a ménfői csata kimenetele mutatja (1044). Salamon és Szent László azonban már lovagi harcmodorban verik meg a besenyőket és kunokat. Az 1146. évi Lajta menti ütközetet, amelyet elbeszélő forrásaink aránylag részletesen leírnak — a lovagi módon har-

³⁶ *Ipolyi Arnold*: A magyar hadtörténelem tanulmánya. (Magyar történelmi és egyháztörténelmi tanulmányok.) Budapest. 1887. 131—225. old.

³⁷ *Pauler Gyula*: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények. 1888. 501—526. old.

³⁸ *Szendrei János*: Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler. Budapest. 1896. 27., 38., 81—85. old. *Nagy Géza*: A magyar viseletek története. Budapest. 1900. IV. f. A középkori magyar viselet. 54—149. old.

³⁹ *Nagy Géza*: A magyar középkori fegyverzetről. Archeológiai Értesítő 1890. 289—301., 403. és köv. old.

coló királyi derékhad dönti el. Az 1167. évi, a magyar haderő számára kedvezőtlen eredményt hozó zimonyi csatában nem is szerepel már könnyűlovasság. A királyi serviensek fegyverzete azért volt a XIII. század elején könnyebb, mert a görög és orosz ellenfelek ellen vívott háborúban könnyebb fegyverzetre volt szükség. — A tatárjárás idején, Tóth Zoltán szerint, már nincsenek könnyűfegyverzetű magyar harcosok. A XIII. században a magyar hadsereg egészen nyugati lovagi jellegűvé válik — főképpen a királyi, főúri és városi csapatok kifejezetten nyugatias fegyverzetűek. A kunok viszont erős lovasíjász csapatokat állítanak a királyi hadseregébe. — A XIV. században minden különbség megszűnt a nyugati és a magyar haditechnika között. Ezt Tóth Zoltán az itáliai hadjáratok hatásának tulajdonítja, melyek után sok magyar harcos állt itáliai fejedelmek és városok zsoldjába. Több magyar lovag állt zsoldba — szerinte, mint kun lovasíjász. A XIV. század végére a kun könnyűlovasság felmorzsolódik. Az 1396. évi nikályi csatában pedig, ahol nagy szükség lenne rá, nincs jelen.⁴⁰

Erdélyi László a magyar hadsereg fejlődését Tóth Zoltánhoz hasonlóan látja a XI—XIV. században. Szerinte a lovagság Magyarországon XI. századi gyökerű intézmény. 1146-ban már lovagi harcmódban veri meg a németeket II. Géza hadserege. III. Béla korában már magyar jellegű a magyarországi lovagság. A XIII. században, Erdélyi szerint, a magyar főurak már lovagi módon élnek.⁴¹

Darkó Jenő, Tóth Zoltánnal szemben, a hagyományos felfogást védelmezi. Magáévá teszi Pauler Gyula véleményét: a magyar hadsereg zöme könnyű fegyverzetű volt és az is maradt.⁴²

Markó Árpád, *Breit József* és *Erdélyi Gyula* nem teszik egészen magukévá sem Tóth Zoltán nézetét, sem a hagyományos felfogást a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdésében, hanem közvetítő álláspontot foglalnak el.⁴³

Mályusz Elemér a magyar köznevelés kialakulását kap-

⁴⁰ *Tóth Zoltán* idevágó munkái közül a legfontosabbak: Mátyás király idegen zsoldoserege, Budapest, 1924. — A kigyópusztai csat jelentősége. Turul, 1933. 11—16. old. A huszárok eredetéről. Hadtört. Közl. 1934. 129—196. old. Fegyvertörténetünk Szent Istvánja, Magyar Szemle, XXXI. k. 1937. 97—104. old. A huszárok eredetihagyománya 1937-ben. Hadtört. Közl. 1938. 59—76. old. — A Hartvik-legenda kritikájához. Budapest, 1942. A hadakozó nép. Magyar Művelődéstörténet. I. 249—284. old. — A hadviselés átalakulása. Magyar Művelődéstörténet. II. 203—239. old.

⁴¹ *Erdélyi László*: Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. (Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. 1925. 252. és köv. old.)

⁴² *Darkó Jenő*: A magyar huszárság eredete. Hadtört. Közl. 1937. 148—183. old.

⁴³ *Markó Árpád*: Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. *Breit József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, é. n. *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadművészete és hadszervezete. Budapest, 1942.

csolatban hozza a lovagi fegyverzet és harcmodor elterjedésével.⁴⁴ Szerinte a XI—XII. században még csak a comesek harcolnak lovagok módjára. A harcos szabadok, a milesek, a régi harcmodort követik. A korszerű haditechnika és taktika ebben az időben a lovagoké, s mivel a magyar királyok is korszerű hadsereg élén akarnak állni, minél több nehézfegyverest igyekeznek kiállítani. Ezért már a XII. században fogadnak nehézfegyveres zsoldosokat. II. István 1127-ben, II. Géza 1156-ban fogad zsoldosokat. Zsoldosok szerepelnek az 1167. évi zimonyi csatában is. A szerzetes lovagrendek (templomosok, johanniták) már hazai erőket képeznek ki a lovagi hadviselésre és viszonylag nagy csapatokat állítanak a király hadseregébe. A comesek maguk lovagi fegyverzetűek, de kísérőik közül csak kevesen. 1211-ben a serviensek még nem nehézfegyveresek. A magyar hadsereg éppen akkor volt átalakulóban, ezért nem bízott IV. Béla a győzelemben. A XIII. században lesz aztán a serviens (a miles utóda) nehézfegyverzetűvé. A nehézfegyverzetűvé válást jelzi, Mályusz szerint, a miles—serviens névcseré. A várjobbágyok szintén nehézfegyverzetben harcolnak. A serviensek és várjobbágyok katonai szolgálata és harcmodora egyforma volt, ezért alakult ki belőlük egységes nemesi réteg. Mályusz véleménye szerint a lovagi fegyverzet csak IV. Béla és V. István korában volt feltétlenül szükséges a nemesség elnyeréséhez, később már nem. A nehézfegyverzetű lovasság jut túlsúlyra, de a könnyű íjászlövasság sem tűnik el, sőt a külföldi megfigyelőknek elsősorban a könnyűlovasság ötlük a szemükbe, ha magyar hadsereggel találkoznak, mint az elbeszélő források nagy része mutatja. Nem rekesztenek ki minden nem nehézfegyverzetűt a nemesi rendből és ez a könnyűfegyverzetű nemesség is igen jól felhasználható katonaanyagának bizonyul I. Lajos nápolyi hadjárataiban.

A marxista szerzők közül elsősorban *Molnár Erik* véleményét emeljük ki.⁴⁵ Szerinte a feudális társadalom termelőviszonyai között a lovagi haditechnika volt a legkorszerűbb. Magyarország kisebb számú páncélos lovasságot tudott fegyverben tartani, mint a nyugat-európai államok, mert termelőeri fejletlenebbek voltak. Ezért a magyar hadsereg zöme az Árpádok korában lovasíjászokból áll. A külföld bennük látja a jellegzetes magyar fegyveres erőt. Csak a nagyurak és közvetlen környezetük lovagi fegyverzetűek, mint a frankoknál a Merovin-

⁴⁴ Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. Századok. 1942. I. Közlemény 272—305. old.

⁴⁵ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Budapest. 1945. 264. l.

gok korában. A magyar királyok páncélos lovassága az Árpádok korában jórészt idegenekből áll. A lovagi haditechnika, Molnár szerint, kétségkívül magasabbrendű, mint a nomád lovasíjászoké, mert fejlettebb termelőviszonyok következménye. Az Árpád-korban csak a királyi udvar katonasága, a nagybirtokosok és katonáik egy része lovagi fegyverzetűek. A milesek (a későbbi serviensek) nagy része, vagyona csekélysége miatt, csak lovasíjász lehet. A civisek (később várjobbágyok) szintén lovasíjászok. Ezeknél értékesebb katonai egységek voltak a „pásztorkatonák” (besenyők, székelyek, kunok, oláhok) íjászcsapatai.

Elekes Lajos, Lederer Emma és Székely György egyetemi tankönyve a középkori magyar haditechnikáról a következő megállapításokat teszi. A 955. évi augsburgi vereség oka egyrészt a német állam megerősödése volt, másrészt pedig az a körülmény, hogy a magyarok taktikája már nem volt meglepő, s valószínűleg a magyarok lovastechnikája is visszafejlődött, mert hiányoztak a hasonló technikájú nomád ellenfelek.⁴⁶ 1030-ban a magyar sereg még nem kiépült feudális hadsereg, de elég ügyesen keverte a feudális és a régi haditechnikát ahhoz, hogy győzelmet arasson.⁴⁷ Kálmán törvényhozása idején még fennállott a királyi megye várkatonai szervezete, mely még a könnyűlovas hadszervezet maradványa volt. Valószínűleg könnyűfegyverzetű lehetett a király alsóbb kísérete, a királyi milesekből, serviensekből kiállított királyi sereg is. Emellett azonban bizonyára egyre nagyobb volt a nehézfegyveres lovasság szerepe, mely a világi nagybirtokosok magánhadseregét alkotta. Hogy ezek állítottak ki nehézfegyveres lovasokat, s hogy a király is igénybe óhajtotta őket venni, mutatja Kálmán I. 40. tc.-e, mely kötelezi a nagybirtokosokat, hogy bizonyos jövedelem alapján páncélosokat állítsanak a király seregébe. II. Géza idejében hallunk a király kiválasztott vitézeiről, akik az oszt-rákokat megverik. Ezek nyilvánvalóan nehézfegyveresek, hiszen a krónikás szembeállítja őket a besenyők és székelyek „rossz és csúf”, tehát már elavultnak tekintett seregével. Természetesen a XII. században és később is, a királyi hadsereg jelentős része áll könnyűlovasságból, részben a várkatonaság maradványai, részben pedig a besenyők, székelyek és később a kunok lovascsapatai. — Már Freisingi Ottó leírásából kiderül, hogy a király és az urak csapatainak egy része már a feudális haditech-

⁴⁶ *Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György*: Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában (a honfoglalástól 1526-ig). Budapest. 1957. 21. old.

⁴⁷ *Elekes—Lederer—Székely*: i. m. 31. old.

nikát tette magáévá. Azáltal a megemlített colonusok fegyverbeállítására valószínűleg a várkatonai szervezetre vonatkozhatott, tehát nem a telegkatonaságra vonatkozó korai adat.⁴⁸ A könnyűlovas kunoknak 1330-ig igen fontos szerep jutott a király hadseregében, de később sem jelentéktelen a szerepük. Részt vettek I. Lajos külföldi háborúiban is.⁴⁹ Károly Róbert és I. Lajos idején szélesebb körben terjednek el a lovagi kultúrának a hadművészettel kapcsolatos elemei — pl. a lovagi tornák, melyek célja a lovagi harc begyakorlása volt. Páncélos lovas azonban csak a nemesség felső és középső rétegéből kerülhetett ki, mert csak ezeknek volt módjuk fedezni a lovagi felszerelés költségeit. Ez nem jelenti azt, hogy az udvarban élő urak mind páncélos lovasok. A kun, székely és besenyő előkelők semmi esetre sem azok. A lovagi hadművészet mindenestre erősen elterjedt az Anjou-kori magyar hadseregben.⁵⁰ — A nikápolyi csatában a lovagi hadviselés mondott csődöt a törökök viszonylagos fegyelmével, kissé tagoltabb csatarendjével, jobb irányításával szemben.⁵¹

III.

Az eddigiekben vázlatosan összefoglaltuk a könnyű- és nehézlovasság fejlődését az ó- és középkorban, s megismerkedtünk néhány magyar historikus véleményével a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdésében. A továbbiakban fel szeretnénk vázolni a magyar könnyű- és nehézlovasság fejlődését a XI—XIV. században. E fejlődés ismertetése során úgy látjuk legcélszerűbbnek, ha az 1241. évnél húzunk választóvonalat, s így osztjuk két részre az itt tárgyalt korszakot.

Mindkét részben úgy fogjuk csoportosítani a rendelkezésünkre álló adatokat, hogy először a könnyűlovasságra vonatkozókat vesszük sorra, azután a nehézlovasságról szólókat; harmadsorban pedig az általánosabb jellegű leírásokat, melyekben egyaránt található a könnyű- és nehézlovasságra vonatkozó adatokat.

Kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarság harcmodora a közismert lovasnomád taktika volt. A források adataiból ez egészen világosan kiderül. Legrészletesebben Bölcs Leó bizánci császár taktikájának idevágó részeiből ismerhetjük meg a katonai demokráciában élő honfoglaló magyarság nomád könnyűlovas

⁴⁸ Elekes—Lederer—Székely: i. m. 57—58. old.

⁴⁹ Elekes—Lederer—Székely: i. m. 111. és 155. old.

⁵⁰ Elekes—Lederer—Székely: i. m. 163—166. old.

⁵¹ Elekes—Lederer—Székely: i. m. 179. old.

harcmódorát, de a honfoglalásról és a kalandozásokról szóló összes más források is hasonlóképpen írják le a IX—X. századi magyar harcmódot.⁵²

A IX—X. században a magyar könnyűlovas seregek számos esetben mérték össze erejüket Nyugat-Európa és Bizánc seregeivel, melyek döntő eleme ekkor már a nehézlovasság volt. A leteleplülő és államot szervező magyar nép elsősorban Nyugat-Európa és Bizánc hatásának volt kitéve, s így a magyar haditechnika is elsősorban nyugat-európai és bizánci befolyás alatt fejlődött tovább. A nyugat-európai és bizánci nehézlovasság volt az az új elem, mely Magyarországon megjelenve, fokozatosan beleilleszkedett a magyar hadszervezetbe, illetve átalakította azt. Dolgozatunknak éppen az a tárgya, hogy a régi, keleti eredetű könnyűlovasság és az új nyugati—bizánci eredetű nehézlovasság egymáshoz való viszonyát — amennyire lehetséges — tisztázza.

A magyar hadsereg keleties könnyűlovas eleme a XI. században természetesen tovább él.

Aba Sámuel király serege, mely az 1044. évi ménfői ütközetben vereséget szenved III. Henrik németrómai császár és Péter király seregétől, minden valószínűség szerint könnyebb fegyverzetű volt a német seregnél, ezért is maradt alul a kézitusában.⁵³ András herceg íjászáiról is írnak a források.⁵⁴

Az 1051. és 1052. évben vívott német háborúban a magyarok keleties módon harcolnak, — nyílt ütközetbe nem bocsátkoznak, hanem csak zavarják az ellenséget és lehetetlenné teszik számára az élelemszerzést.⁵⁵

Freisingi Ottó szerint Barbarossa Frigyes seregében Milá-

⁵² Bölcz Leó Haditaktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. Vári Rezső. (Pauler Gyula—Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfeje. Budapest. 1900. 3—89. old.) Az 1301-ig tartó korszak magyarvonatközű elbeszélő forrásait Gombos Albin Catalogus Fontium... c. hézagpótló művében gyűjtötte össze. Salamon Ferenc és őt követve Erdélyi Gyula középnehéz lovasoknak nevezi a honfoglaló magyarokat, mert némi védőfegyverzetük volt és mert kézitusát is vívtak. (Salamon Ferenc: A magyar haditörténethez a vezérek korában. Századok 1876. III. közelemény 765—851. old. — Erdélyi Gyula: A magyar katona. Budapest. 1929. 91—100. old.) Véleményünk szerint ha volt is védőfegyverzetük a honfoglaló magyar lovasoknak, s ha néha bocsátkoztak is kézitusába — nem lehet vitás, hogy a lovasnómád harcmódot követték, amelyet mindenképpen könnyűlovas taktikának kell neveznünk. Méginkább kétségteien, hogy sokkal könnyebb volt a fegyverzetük, mint a velük egykorú nyugat-európai nehézlovasságé.

⁵³ Bécsi Képes Krónika 76. c. (Szentpétery Imre: Scriptores Rerum Hungaricarum. Budapest. 1938. I. k. 336—337. old.)

⁵⁴ B. K. K. 85. Szentpétery: Scriptores. I. 343.

⁵⁵ Herimannus. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores V. k. 130. old. Vita Benonis Episcopi Osnabrugensis. Gombos: Catalogus fontium. III. k. 2320. old. — Tóth Zoltán nézete szerint a magyar hadsereg keleties harcmódora nagyrészt Béla hercegnek tulajdonítható. Ő ugyanis Lengyelországból tért haza, ahol — Tóth Z. szerint — kevésbé volt még elterjedve a lovagi harcmódot, mint Magyarországon.

nónál 600 válogatott magyar íjász harcolt.⁵⁶ Freisingi Ottó szerint a magyarok többsége könnyű, vagy legalábbis nem lovagi fegyverzetű volt a XII. század derekán, amikor Ottó püspök átutazott Magyarországon. Szerinte a magyarok rútak, rút a fegyverzetük, kivéve azokat, akik a hospeseket utánozzák és azok fegyverzetét átveszik.⁵⁷

A XII. századi bizánci szerzők keveset írnak a magyar könnyűlovasságról. A nomád lovastaktikára jellemző színlelt futást és az ezt követő visszafordulást, *Gyóni Géza* szerint, csak két bizánci szerző említi egy-egy alkalommal.⁵⁸ A bizánci szerzők e szűkszavúságát talán magyarázhatjuk olyanformán, mint ahogyan Tóth Zoltán azt a jelenséget magyarázza, hogy a XIV. századi itáliai források legtöbbször a magyarok íjászait emlegetik. Tóth Zoltán szerint ezt azért teszik, mert nekik az íjászlovasság a szokatlan, s ezért figyelmüket jobban magára vonja, mint a nehézfegyverzetű.⁵⁹ A bizánci szemlélő számára viszont egyáltalán nem volt szokatlan a keleties taktika, s az is valószínű, hogy a XII. századi magyar könnyűlovasság már egyáltalán nem volt „klasszikus” képviselője a lovasnomád harcmódnak.

Az új, nehézlovas harcmódot elterjesztői elsősorban a Magyarországra betelepülő német lovagok. Már I. István királyt két német lovag, Hunt és Pázmán lovag övezi fel karddal „német szokás szerint”.⁶⁰ A Koppány ellen vívott csatában, 998-ban, István seregét német lovag: Wasserburgi Vecelin vezeti, s Koppányt is maga Vecelin lovag öli meg.⁶¹ Hogy I. István idején erősen elterjedt a nyugati, lovagi harcmódot, a fegyvertörténeti leletekből láthatjuk a legvilágosabban. A nyugatias

⁵⁶ *Otto Frisingensis Episcopus: Gesta Friderici Imperatoris.* III. 25. Gombos. III. 1772. old.

⁵⁷ *Otto Frisingensis Episcopus:* i. m. I. 32. *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum.* Hannover. 1884. 41. old. Több, a XIII. század első felében írt nyugati krónika írja le a könnyűlovasoknak a magyar seregeket. Így pl. Paltramus seu Vatzó consul Viennensis: *Chronicon Austriacum.* Gombos i. m. III. 1957. old. Anno 1228. „Ungari vero trahentes eos longius a finibus suis, insidias ponentes post eos convertebantur et ipsos accedebant ante et retro” — Vitus Arspekius: *Chronicon Austriacum.* Gombos III. 2633. old. A. 1233. „Hungari autem fugam simulantes eos ante et retro circumdederunt.” *Tabulae Claustro-Neoburgenses.* Pez: *Scriptores Rerum Austriacum.* Leipzig—Regensburg. 1721—1745. I. 1025. A három krónika ugyanarról a csatáról ír.

⁵⁸ *Gyóni Máttyás:* Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Budapest. 1938. 66. old. A két szerző Niketas Koniates és Theodoros Stutariotes. Mindketten az 1154. évről írva említik. A magyarok Basileios Tzintzilukes császári hadvezér ellen használják ezt a fogást. Ugyanez a két szerző említi a magyarok felderítőit, hogy egyszer egy lovas felderítő egészen Mánuel szófiaí táboráig hatolt.

⁵⁹ *Tóth Z. Magyar Művelődéstört.* I. 278. old.

⁶⁰ „more theutonico” B. K. K. 41. old. Szentpétery: *Scriptores.* I. 297. old.

⁶¹ *Thuróczy: Chronica Hungarorum* II. 28. old. Svhwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricum* I. k. 94. old.

lovagi fegyverek ez időben rohamosan szorítják ki a keleties típusú fegyvereket.⁶²

A Bécsi Képes Krónika és Thuróczy Chronica Hungarorum-a Salamon, I. Géza és I. László korával foglalkozva számos lovagi harci jelenetet ír le. Az 1068-as kerlési ütközetben a magyar hadsereg kézitusát vív a nála könnyebb fegyverzetű besenyő lovassereggel. László herceg saját kezével öl meg két pogányt. A magyarok a krónikás leírása szerint úgy vagdalják ellenfeleik fejét, „mint a nyers tököt”.⁶³ — Salamon vitéze, a kopánylő Vecelin leszármazottja, Opus páros küzdelemben győzi le a hercegek legjobb vitézét, Pétert. Péter fénylő páncélingben, aranyozott sisakkal a fején harcol, Opus pedig csuklyás páncélingben. Opus lándzsájával keresztüldöfi Péter páncélját és átszúrja a szívét. Opus annyit vagdalkozott ebben az ütközetben, hogy keze hozzáragadt kardja markolatához. Salamon és különösen a németek, csodálták Opus vitézségét.⁶⁴ Thuróczy leírása szerint Nyitra várából juvenisek jöttek ki. Összecsaptak Salamon vitézeivel, aztán megfutamodtak. Opusnak végre sikerült egyet megölnie közülük. A nyitraiak erre hajtódárdákat dobálnak Opusra, de csak a lovát sikerül megölniük, ő maga sértetlen marad.⁶⁵ Más alkalommal Opus egy óriási cseh vitézt győz le párosviadalban.⁶⁶ A Bécsi Képes Krónika leírása szerint Salamon és László „rängrejtve”, közönséges lovak módjára is harcoltak. Salamon egy ízben Lászlót is megtámadja, de, mikor felismeri — megfutamodik. Vitézei csodálkoznak, hogy miért futott meg, mert máskor két-három emberrel is szembe szokott szállni.⁶⁷ Salamon kunjai megfutamodnak László serege előtt, mikor a sok páncélost meglátják. Mivel nem volt páncéljuk, könnyen át tudtak kelni a Dunán. Salamon és övéi és mások, akiknek páncéljuk volt — csak később tudják követni szövetéseiket.

A Bécsi Képes Krónika és Thuróczy leírásából úgy tűnik, hogy Salamon, Géza és László korában a király, a hercegek és környezetük lovagi módon harcolnak, páncélosan, lándzsával és karddal. Párviadalokat vívnak és fegyverzetük nehezzé teszi számukra a folyón való átkelést. — Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a Bécsi Képes Krónika és még inkább Thuróczy műve több száz évvel a XI. század után íródott,

⁶² Tóth Z. Fegyvertörténetünk Szent Istvánja, id. helyen 4. old.

⁶³ B. K. K. 102. c. Szentpétery: Scriptorum I. 366. és köv. old.

⁶⁴ B. K. K. 118. c. Szentpétery: Scriptorum I. 386. old.

⁶⁵ Thuróczy. II. 54. Schwandtner I. 124. old.

⁶⁶ Thuróczy. II. 48. Schwandtner. I. 115. old.

⁶⁷ B. K. K. 129. c. Szentpétery: Scriptorum I. 401. old.

és így, bár visszavezethetők egy I. László kori „ösgestára” — adataikat csak fenntartással szabad elfogadnunk.⁶⁸

Az 1099. évi peremysli ütközetben úgy tűnik, mintha a magyarok nem is ismernék a keleti harcmodort. A Poveszti Vremennüh Let szerint a magyarok „teljes fegyverzettel” voltak. Zászlók szerint álltak fel. Az egyik kun vezér, Altonapa, egy nyilat lő ki a magyarokra. A magyar sereg Altonapa után veti magát. Az orosz—kun sereg zöme erre hátbatámadja és lemészárolja a magyarokat.⁶⁹ *Hodinka Antal* véleménye szerint a magyarokat itt saját régebbi taktikájukkal verték meg. Szerinte a magyar sereg 955 óta egyetlen „lávarendszerű”, vagyis lovasnomád taktikájú ütközetet sem vívott. Hogy a magyar harcosok nyíllal harcolnak — pl. Ménfőnél (1044), vagy Hainburgnál (1050), még nem jelent „lávarendszer”. *Hodinka* szerint a magyar sereg gyökeresen átalakult. Az idegenek nem ismerték a magyar taktikát, a magyarok pedig nem gyakorolhatták be olyan tökéletesen.⁷⁰

Kálmán király törvényéből úgy láthatjuk, hogy többre becsülte a nehézfegyveres lovas, mint a könnyűt. Ha a comes 100 pensát tud beszedni liberjeitől, egy páncélos katonát (loricatum) köteles állítani. Ha csak 40 pensát, akkor páncél nélküli katonát, ha ennél is kevesebbet — megtarthatja saját céljaira.⁷¹

Hogy a XI. század végén mekkora a magyar hadseregben a nehézlovasok száma, mutatja a *Historia Hierosolymitana* közlése, mely szerint Kálmán seregéből 700 lovas ütközött meg a francia keresztésekkel „lovagi lovakon és fegyverekben”.⁷² Ezek a lovasok nagyrészt idegenek. II. István király ugyancsak 700 frank zsoldossal indul a bolgárok ellen.⁷³ Egy firenzei krónika az 1118. évről írva három „hospes legio”-t említ a magyar seregben.⁷⁴ Ottó freisingi püspök krónikája

⁶⁸ Semmiesetre sem fogadható el pl. Anonymus leírása, aki Árpád honfoglaló vitézeit feudális lovagoknak írja le.

⁶⁹ Poveszti Vremennüh Let. B. szöveg. *Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest. 1916. 59—61. old. Ugyanígy ír Matthias Miechovius is a *Chronica Polonorum* szerzője. Gombos II. 1596. old. E krónika forrása valószínűleg a főntebbi orosz évkönyv. A B. K. K. is mint nagy vereséget említi ezt az ütközetet. 145. c. Szentpétery: *Scriptores* I. 424—425. old.

⁷⁰ *Hodinka*: Kálmán királyunk 1099-i peremysli csatája. H. K. 1913. 325—346. és 524—544. old. — Meg kell jegyeznünk, hogy a forrásokból nem tűnik ki határozottan, hogy a magyarok lovagi haremódot használtak.

⁷¹ Kálmán I. 40. Závodszyk: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. 1904. 188. old.

⁷² *Albertus Aquensis canonicus*: *Historia Hierosolymitana*. 1095. — 112. Gombos I. 107. sz. 40. old. Teljesen elfogadható adat. Gondoljunk F. Lot i. m. hadsereglétszámaira.

⁷³ B. K. K. 156. c. Szentpétery: *Scriptores*. I. 438—439. old.

⁷⁴ *Johannes de Marignola Florentinus* O. F. M.: *Chronica*. 1362-ig halad. Gombos II. 1303. old.

szerint a trónkövetelő Borisz azért ijedt meg 1131-ben a magyar seregtől, mert a sereg zajából kivette, hogy németek vannak benne.⁷⁵ Ottó jellemző adata, hogy a király acies-ében harcoló hospes-eket princens-eknek nevezik.⁷⁶

A bizánci elbeszélő források is több helyütt említik a magyar seregben szereplő idegeneket. Theodoros Prodromos szerint II. Géza király 1153-ban szövetségeseikkel erősítette meg hadseregét.⁷⁷ Kinnamos azt írja II. Gézáról, hogy csehekből és szászokból álló hadsereggel indult Branitzoba városa ellen.⁷⁸ Michael rhetor szerint II. Géza 1156-ban a magyar fősereg és a magyarországi segédnépek mellé a szomszéd népekből zsoldosokat gyűjtött, s így a magyar sereg Bábelhez hasonlóan soknyelvű lett.⁷⁹ Ugyanezt írják Dénes ispánnak az 1167. évi zimonyi csatában szereplő seregéről is. Különösen egy német csapat részvételét emelik ki.⁸⁰ Kinnamos és Niketas Koniates egyaránt megemlékeznek a magyar Bacchinos ispán egészen lovagi jellegű párviadaláról, amelyet magával Komnenos Mánuel császárral vívott. Hosszas küzdelem után a magyar ispán hatalmas csapást mér a császár sisakjára, de a nagyerejű Mánuel végül is kicsavarja kezéből a kardot és foglyul ejti. Egy másik hatalmas testű és bátor lelkű magyar is megtámadja a császárt, aki kardjával teríti le újabb támadóját.⁸¹

Kinnamos és Niketas Koniates részletesen írnak az 1167. évi zimonyi ütközetről.⁸² Kinnamos szerint a magyarok serege részben lovagokból áll, részben íjászokból és „peltastákból”. Niketas viszont egyetlen lándzsás tömegnek mondja Dénes hadinépét. Kinnamos leírása részletesebb, mint Niketasé. Kinnamos a kémek jelentései alapján írja le a magyar hadsereget, Niketas pedig — úgy látszik — ahogy a csata előtt a magyar sereget közeledni látta.⁸³ A közeledő sereget pedig könnyen láthatta egyetlen lándzsás tömegnek. — A magyar sereg vezére, Dénes ispán jókedvűen indul az ütközetbe. Hadseregével együtt a görögök egészségére iszik. Az íjászok nem is szerepelnek az ütközetben. Dénes, mint igazi lovag, a legjobbkat, a legtelje-

⁷⁵ *Otto Frisingensis Episcopus: Chronica* — 1146. Gombos III. 1765. és köv. old.

⁷⁶ L. az 57. jegyzetet.

⁷⁷ *Gyóni* i. m. 66. old.

⁷⁸ Kinnamos: *Epitomae Rerum ab Joanne et Manuele Comnenis Gestarum*. III. 19. Gombos II. 1279. old.

⁷⁹ *Gyóni* i. m. 66. old.

⁸⁰ *Gyóni* i. m. 66. old.

⁸¹ Kinnamos. VI. 5. Gombos i. h. Niketas Koniates: *De rebus gestis Manuelis Comneni*. V. 3. Gombos II. 1687. és köv. old.

⁸² Kinnamos és Niketas Koniates i. m. i. h.

⁸³ „Erat ea acies omnino horrenda visu, tota equestris et hastata. Nec viri tantum armis egregie ad pedes usque muniti, sed eorum pectora et frontes ferro contra ictus armabantur.” Niketas V. 3. Gombos i. h.

sebb fegyverzetűeket állítja a sereg élére — ezért láthatta úgy Niketas, hogy az egész sereg lándzsás és páncélos, sőt a lovak melle és homloka is vértelve van. Maga Dénes, mint erős torony, a sereg élén rázza lándzsáját az ellenség felé. A fejlettebb taktikájú bizánciaknak az a céljuk, hogy megbontsák a magyarok tömör sorait. Ez sikerül is nekik. A megbontott hadrendbe bötörő bizánciak aztán a kézitusában végül is felülmaradnak. A magyarok lándzsái eltörnek, erre kirántják hosszú kardjaikat. De kardjaik is eltörnek a küzdelemben s a görögök buzogánnyal ütik fejüket, arcukat.⁸⁴ A győztes bizánciak a harctéren 2000 páncélt szedtek össze és megszámlálhatatlan sisakot, pajzsot és kardot.⁸⁵

A zimonyi vereségért hadtörténészeink közül Meynert, Pauler, Szendrei és Erdélyi Gyula a lovagi harcmodort hibáztatják. Tóth Zoltán a bizánci szerzők leírásával azt igyekszik bizonyítani, hogy a magyar sereg ekkor már teljesen lovagi módon harcolt.⁸⁶ Annyit mindenesetre láthatunk, hogy a páncélos lovasok számaránya elég nagy volt, bár a csataterén összeszedett 2000 páncélról szóló adatot valószínűleg túlzásnak tartjuk. Kétségtelen, hogy a magyar sereget lovagi módon vezették. Bár volt íjászlovassága — az ütközetben nem jutott szóhoz. A legjobbak, s maga a vezér a sereg élén álltak s a sereg tagozódás nélkül egy tömegbe tömörülve rohant az ellenségre. A küzdelem módja is tipikusan lovagi: lándzsaroham, majd karddal való vagdalkozás. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk az említett források adatait: a magyar hadseregben sok idegen lehetett.⁸⁷

A bizánci kútfőkhöz hasonlóan írja le a magyarok harcmodorát az 1152. évi peremysl-i csatában a kievi és moszkvai évkönyv. A magyarok mindannyian egyszerre rontottak rá az

⁸⁴ A buzogányok sikeres alkalmazását Eustathios Thessalonika metropolitája is említi Mánuelhez intézett dicsőítő beszédében. Eszerint annyira él a magyarok emlékezetében, hogy buzogánnyal verték meg őket, hogy rémület és indulat fogja el őket, ha buzogányos embert látnak." Noha páncélosak és mintegy bele vannak építve nehéz fegyverzetükbe, azt lehetne mondani, hogy vasemberek." Regel: Fontes Rerum Byzantinarum. Petropolis 1892. I. 35/22—36/14.

⁸⁵ V. ö. Breit: i. m. IV. rész 154. old. és Erdélyi Gyula: A magyarok hadművészete. 86. old.

⁸⁶ Tóth Z. Magyar Művelődéstört. I. 278. old.

⁸⁷ A bizánci szerzők a magyarok nehéz fegyverzetének túlhangsúlyozásával kétségkívül harci kiválóságukat akarják aláhúzni. Konstantinos Manasses pl. így ír: „Jó lovú, jó fegyverű nép, vasat viselő, páncélos... Közük harcra termett, csillámló sisakjukról égis hatol a fény.” Gyóni i. m. 45. old. Moravcsik Gyula mindnyájan lándzsát hordoznak, nehéz fegyverzetűek, ércpáncéllal biritottak, s szerint Konstantinos homerosi szavakat szőtt bele a magyarok fegyverzetének leírásába. (Moravcsik: A görög és latin filológia magyar feladatai. Egyetemes 1071. és 1078. évről szólva, hogy a magyaroknak nagy, nehézfegyveres seregük. Philologiai Közlöny. 1933.) — Egyébként már Mishaél Attaleiates is azt írja az van. Leírása azonban egészen általános jellegű, nem látszik szavahihetőnek. Gombos. II. 1625. old.

ellenség táborára és sokat letapodtak, sokat lekaszaboltak ott belőlük.⁸⁸

Anonymus krónikájában a honfoglaló magyarok harcairól szóló leírásokat természetesen nem tekinthetjük a honfoglalás-kori magyar haditaktika hiteles ábrázolásának. Híven tükrözi azonban Anonymus korának lovagi felfogását. „Meggzóaláltak a harci kürtök, és összekeveredtek az ellenség sorai, és hevesen elkezdtek harcolni . . . Álmos vezér vitézei úgy vágták a kunok tar fejét, mint a nyers tököt.”⁸⁹ (Vö. a B. K. K. a kerlési csatáról.) Megvetőleg írja a vlachokról és szlávokról, hogy nincs más fegyverük, csak ijuk és nyiluk.⁹⁰ A magyarok vezérei a krónika szerint zászlót emelve seregük élén harcolnak, mint a lovagseregek vezetői.⁹¹ A magyar vitézek Árpád előtt majdnem mindennap lovagi tornaviadalon vesznek részt — pajzssal, lándzsával. Az ifjak pedig (iuvenes) pogány szokás szerint ijjal és nyállal *játszóttak*.⁹² Másrészt azonban Öcsőb és Öse, Usubu és Eusee nemcsak karddal küzdenek a „rómaiak” ellen, hanem nyállal is.⁹³

A magyar nehézfegyveres réteg kialakulására vonatkozó igen értékes forrásaink a királyi adományozó oklevelek. Ebből a szempontból is igen sajnálatos, hogy tatárjárás előtti okleveleink nagy része elpusztult, ellenkező esetben a magyar nehézfegyveres réteg kialakulásáról is sokkal többet tudnánk. A rendelkezésünkre álló néhány oklevél is nagyon érdekes adatokat tár elénk.

II. Géza Godfrid és Albert lovagoknak jutalmul földet ad, mert hívására atyai örökségüket elhagyva Magyarországra jöttek.⁹⁴ III. István már nem német lovagnak, hanem a magyar Gáb fia Botusnak ad 5 ekényi földet, mert a IV. István elleni harcokban lovagi fegyverzetben vett részt és sebet is kapott.⁹⁵ Bertalan vegliai comes, a Frangepán-család őse Modrus megyéért tíz páncélost küld a király seregébe a horvát haderő mozgósítása esetén, ha a háború az ország határain belül folyik. Külső háború esetén csak 4 páncélost kell küldenie. Ha kevesebb páncélost küldene, a következő mozgósításkor minden

⁸⁸ Hodinka: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. 104. old.

⁸⁹ P. Magistri Gesta Hungarorum. VIII. c. Szentpétery: Scriptorum. I. 41. old.

⁹⁰ P. Magistri Gesta Hungarorum. 25. c. Szentpétery: Scriptorum. I. 66. old.

⁹¹ P. Magistri Gesta Hungarorum. 39. és 41. c. Szentpétery: Scriptorum. I. 82. és 86. old.

⁹² P. Magistri Gesta Hungarorum. 46. c. Szentpétery: Scriptorum. I. 95. old.

⁹³ P. Magistri Gesta Hungarorum. 48. c. Szentpétery: Scriptorum. I. 97. old.

⁹⁴ Fejér: Codex Diplomaticus. VII. 5. 119. old. Kritikájára l. Szentpétery: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest. 1923—1943. 85. sz.

⁹⁵ Hazai Okmánytár VI. 3. old. Szentpétery 104. old.

hiányzó páncélos helyett kettőt kell kiállítania.⁹⁶ Láthatjuk, milyen kevés páncélos lovas harcolt egy gazdag főúr által kiállított csapatban. Még I. Imre királyról is azt írja a *Chronica Regia Colonensis*, hogy német hospesekkel győzte le öccsét, András herceget.⁹⁷ Imre 1204-ben az erdélyi szászok közt élő Johannes Latinust királyi servienssé teszi és kiköti, hogy lovagi fegyverzetben kell katonáskodnia, mint a többieknek, akiknek hasonló kiváltságai vannak.⁹⁸ II. András 1217-ben Wrúz zalai várjobbágyot a királyi serviensek közé emeli, mert lovagi fegyverzetben harcol.⁹⁹ Ebből azonban, mint Mályusz Elemér is megjegyezte, nem szabad arra következtetnünk, hogy ebben az időben a várjobbágyok általában páncélos lovasokként harcoltak. Wrúz kivétel lehetett, ezért is emelkedett a királyi serviensek közé.¹⁰⁰

Az erdélyi szászok II. András által kiadott privilégiuma, az „*Andreanum*” (1224) 500 fegyveres kiállítására kötelezi a szászokat, ha a háború az ország területén folyik. 100-at követel tőlük, ha külföldön folyik, de maga a király vezeti a sereget. Ha külföldi hadjáratban nem a király, hanem csak valamelyik főembere a sereg vezére — az erdélyi szászok csak 50 embert tartoznak kiállítani. Az „*Andreanum*” szövegéből nem derül ki, hogy milyen fegyverzetű katonákról van szó, de bizonyos, hogy nem csupa nehézfegyveres lovasokról.¹⁰¹ A szatmári német hospesek villicusának II. András 1230-as privilégiuma értelmében a szászok szokása szerint *fegyveresen* (*armatus*) és 4 íjász kíséretében kell hadba vonulnia. Valószínűnek látszik, hogy maga a villicus nehézfegyverzetű volt.¹⁰²

Mályusz Elemér véleménye szerint IV. Béla király gyökeres hadseregreformot akart végrehajtani. A nehézfegyveres elemet igyekezett hadseregében szaporítani. Páncélosokat követel a városoktól is. Mint láttuk, II. András a villicus és 4 íjász kiállítását követelte Szatmárnémeti városától 1230-ban. IV. Béla által kiadott 1264-es privilégiuma szerint viszont már 6 páncélost köteles a város a király seregébe küldeni.¹⁰³ Nagyszombat és Bars hospes-einek 1238-as, illetve 1240-es privilégiumuk

⁹⁶ Wenzel: Árpád-kori új okmánytár XI 52. old. Mályusz: A magyar köznemesség kialakulása. I. 292. old.

⁹⁷ *Cronica Regia Colonensis* A. 1199. Gombos. I. 486. old.

⁹⁸ Wenzel. I. 50. sz. 91. old. Szentpétery 210. old.

⁹⁹ Wenzel. XI. 111. old. Szentpétery 336. old.

¹⁰⁰ Mályusz: A magyar köznemesség kialakulása. I. 294—295. old. — A páncél nagyon drága. Behich ispán végrendelete szerint páncélinge (*lorica*) tíz márkát ér. Fejér III. 1. 303. old.

¹⁰¹ Endlicher: Monumenta Arpadiana. Sangalli. 1849. 422. old. V. ö. Mályusz: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok. 1939. 404. old.

¹⁰² Endlicher: i. m. 427. old.

¹⁰³ Mályusz: A magyar köznemesség kialakulása I. 293. old.

szerint „jól felszerelt katonákat” kellett a király seregébe küldeniük, valószínűleg páncélosokat, mert csak 100 mansionkint állítanak ki egyet.¹⁰⁴ Karako és Chrapundorf 1238-ban 4 páncélost köteles kiállítani.¹⁰⁵

A XIII. századból ránk maradt királyi adományozó oklevelek nagy része dicsóíti a megadományozott harcos hősiességét, s le is írják néhány bátor harci tettét. Leírják, hogyan verekedett a hős: lándzsával, karddal, gyakran párosviadalban, milyen sebeket kapott, hány foglyot ejtett, hány rokona és familiárisa esett el. A király vagy saját szemével látta a megadományozott hősie magatartását, vagy mások jelentették neki. Ezekből az oklevelekből láthatjuk legvilágosabban, hogy a király a lovagi harcmodort becsülte legtöbbször. Egyéni hőstetteket írnak le ezek az oklevelek, legtöbbször lándzsával vívott küzdelmet.

A lovagi hűségnek és hősiességnek szép példáját írja le IV. Béla 1235. évi oklevele, melyben Tomaj nembeli Dénesfia Dénes lovászmester hőstetteit sorolja fel. Dénes gyermekkorától kezdve a király mellett volt és igen sok háborúban tüntette ki magát. Többek között egy „Gallicia várából” kijövő vitézt vetett le lándzsájával a lováról. Többször ejtett foglyokat. Egy várostrom alkalmából „szokás szerint” (sicut moris erat) a többieknél előbb keveredett az ütközetbe. Egy másik várostromnál kőzáport zúditottak rá, és majdnem életét veszítette.¹⁰⁶ Mennél több ilyen lovagot akart Béla seregében látni. 1240-ben kiadott oklevele szerint is adománya fejében jól felszerelt katonát követel Zeres fiaitól, Miklóstól és Tumptól.¹⁰⁷

Az 1241 előtti korszak taktikájának fejlődésére vonatkozó források közül — részletességük és érdekes mondanivalójuk miatt — külön hely illeti meg az 1146. évi Lajta menti ütközetet és a korszakot lezáró muhi katasztrófával foglalkozó forrásokat és irodalmat.

Az 1146-os Lajta menti ütközetre vonatkozó két fő forrásunk a B. K. K. és Freisingi Ottó műve I. (Barbarossa) Frigyes császár életéről.¹⁰⁸ Ebben a csatában világosan megkülönböztethető a magyar hadsereg három eleme, és ez a három elem lényegében megmarad a XIV. század végéig.

A B. K. K. szerint a németek, mint óriások álltak a magyarokkal szemben, gögösen ülve nagy lovaikon. Ottó püspök szerint a vigrázatlan, a lovagi ügető lépést meg nem tartó

¹⁰⁴ Mályusz: ugyanott, mint a 103. jegyzetben.

¹⁰⁵ Endlicher: I. m. 447—448. old.

¹⁰⁶ Fejér. IV. 1. 23. old. Szentpétery 608. old.

¹⁰⁷ Wenzel. VII. 104. old. Szentpétery 690. old.

¹⁰⁸ B. K. K. 165. c. Szentpétery: Scriptorum, I. 454. és köv. 1. — Otto Frisingensis Episcopus: Gesta Friderici I. Imperatoris. 1074. — 1156. Gombos. III. 1768.

osztrák herceg (Babenbergi Henrik) először az „igen rossz” (pessimi) és „igen silány” (vilissimi) székelyek soraiba ütközött, akik szokásuk szerint a magyar seregek előtt jártak.¹⁰⁹ Ezek szétfutottak, mert nem tudtak ellenállni a német lovagok rohamának. Ezután a németek a sereg másik két részét támadták meg, Belus bánét és a fiatal II. Géza királyét. Egy ideig a győzelem a németek felé hajlik, de Belus bán és a király válogatott vitézei ellentámadásba mennek át és végül kivívják a győzelmet. Ottó püspök kiemeli, hogy a király acies-éből senki sem lépett ki, hanem erdő módjára mozdulatlanul várták az ellenség támadását.

A magyar sereg egyik alkotórésze, mely a Lajta menti csata leírásából világosan felismerhető, a pásztoratonák, ez alkalommal székelyek és besenyők, akik még nem feudalizálódtak, ezért többé-kevésbé romlatlanul őrzik a lovasnomád harcmódot. A király és Belus bán válogatott vitézei és a nagyurak lovagi módon fegyverkeznek és harcolnak. Mivel a lovagi módon fegyverkező és harcoló feudális urak száma csekély, a király nehézfegyveresei közt zsoldosok is vannak. A nehézfegyverzetű lovasságot tartják a sereg elitjének. A sereg többi részét — és valószínűleg ez a harmadik rész a legnagyobb létszámú — a megyei csapatok teszik. Ezekben harcolnak a várjobbágyokon kívül a serviensek elődei is. Ezek feltételezhetően valamilyen átmeneti harcmódban harcolhattak. Lovagi fegyverzetük nem volt, de a fegyelmezett lovasnomád harcmódot sem ismerték már. Kétséggkívül ez volt a magyar sereg katonailag legkevésbé értékes része.¹¹⁰

¹⁰⁹ Fegyverzetük és harcmódoruk miatt becsüli le őket a krónika lovagi szemléletű szerzője. A lovasnomád népeknél, így a honfoglaló magyaroknál is hagyományos volt, hogy az újonnan csatlakozott népek határőri szolgálatot teljesítettek, s az ütközetben az első vonalba kerültek. I., *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest. 1930. 19–20. old.

¹¹⁰ *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában. Budapest. 1896. 470. old., Bánlaky Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. IV. 96–99. old., Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. 27. old., Molnár Erik: i. m. 14. old. — Hangsúlyoznunk kell, hogy ezen a téren nem értetünk egyet Molnár József egyébként kiváló tanulmányával. (A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. Hadtörténelmi Közlemények. 1959. 222–252. old.) Molnár József szerint az 1241-ben felbomlóban levő megyei csapatok elsősorban lovasíjászokból álltak, mivel lovagi fegyverzet beszerzésére nem voltak képesek. Mivel pedig a könnyűlovasság eredményes működése az egységek legnagyobb mértékű összeszokottságát feltételezi fel (a 234–235. oldalon leírja a lovasnomád íjásztaktikát) — valószínű, hogy megyei gyakorlatok is voltak. — Kétségtelenül igaza van Molnár Józsefnek abban, hogy a megyei csapatok harcossai nem voltak lovagi fegyverzetűek. De ez még nem jelent annyit, hogy nomád lovasíjászok voltak. Valószínűleg volt íjuk és nyiluk is, és előfordulhatott, mint M. feltételezi, hogy megyei gyakorlatokat is tartottak, de ez semmiképpen nem lehetett elég ahhoz, hogy feudális társadalomban élő embereket képessé tegyen egy olyan harcmódot elsajátítására, melyhez egy egész élet gyakorlata szükséges, s amely nem képzelhető el a nomád pásztorkodó életmód és társadalmi rend nélkül. — Valószínűbb, hogy a megyei csapatok harcossai, mint többek között Marczali, Breit, Markó, Tóth Z. és Molnár Erik is feltételezik — valamilyen átmeneti harcmódban harcoltak, amely nem volt lovagi, de nem volt lovasnomád sem.

A katasztrofális muhi csatavesztés miatt (1241) régebbi történetíróink nagy része a lovagi harcmodort hibáztatja — így Meynert, Ipolyi, Pauler, Szendrei, Nagy Géza.¹¹¹ A könnyűlovasság hiányát említi Erdélyi Gyula is.¹¹² Mályusz Elemér szerint viszont éppen az volt a baj, hogy kevés volt még a magyar hadseregben a lovagi fegyverzetű harcos — Béla király nem fejezte még be hadseregreformját, a szervisek nem voltak még nehézfegyverzetűek. A szervisek „elkorcsosult” könnyűlovassága nem állhatta meg a helyét egy vérbeli, és hozzátehetjük — talán minden eddiginél nagyobb harciértékű — nomád hadsereggel szemben.¹¹³ Az egységes felfogás és harcmodor hiányát okolja *Breit József*¹¹⁴ és *Markó Árpád* is. Markó szerint a királyi hadsereg megfogyatkozott, a „nemzeti” (a megyei csapatok) pedig elszokott a katonáskodástól, és nem tudta begyakorolni a királyi sereg nyugati harcmodorát.¹¹⁵ Hasonlóképpen látja a IV. Béla kori magyar hadsereg állapotát *Marczali Henrik* is.¹¹⁶ Szerinte háromféle hadsereg élt egymás mellett: a nemrég az országba jött kunok keleti íjászerege, a magyarság zömének „átmeneti” s az előkelők és idegenek nyugatias lovagi serege. A tatárok ellen vagy velük egyenlő erejű könnyűlovasseregre lett volna szükség, Marczali szerint, vagy zárt lovagseregre és várakra. Azonban, mint az eddigiekből kiderül, 1241-ben nagy létszámú nomád könnyűlovasságunk nem volt, lovagi fegyvernemünk (és várrendszerünk) még csak kialakulóban volt — „számban és készségben fogyatékos”.

A muhi ütközetről két elbeszélő forrás tájékoztat bennünket a legbővebben: Rogerius Carmen Miserabile-je és Spalatói Tamás Historia Salonitana-ja. Ezek előadásából nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a magyar sereg Muhinál lovagi harcmodora miatt szenvedett döntő vereséget.¹¹⁷ E forrásokból csupán az derül ki, hogy a magyar hadsereg fegyelmetlen volt és nem volt egységes vezetése. Ez jellemző a lovagi seregekre, de nemcsak azokra. Ebből még nem következtethetünk arra, hogy a magyar hadsereg zöme lovagi fegyverzetű lett

¹¹¹ Idézett műveinek a tatárjárással foglalkozó részében. Náluk élesebben foglal állást *Bárczay Oszkár*. H. K. 1893. 487—489. old.

¹¹² *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadművészete. Budapest. 1942. 77. old.

¹¹³ *Mályusz*: A magyar köznemesség kialakulása. I. 295. old.

¹¹⁴ *Breit*: i. m. V. 34. old.

¹¹⁵ *Markó*: i. m. 29. old.

¹¹⁶ *Marczali*: i. m. 470. old.

¹¹⁷ Annak ellenére, hogy két kisebb összecsapásban Rogerius leírása szerint kifejezetten nehézfegyvereseket vernek meg a tatárok. A Carmen Miserabile 21. c. szerint (Endlicher i. m. 268—269. old.) Ugron kalocsai érsek egy tatár-csapatot üldözve, páncélos vitézeivel a mocsárba ragad és alig tud megmenekülni. A 27. c. szerint pedig (Endlicher i. m. 272—273. old.) a tatárok bálványokkal rémítenek és futamítanak meg egy lovagi módon küzdő magyar csapatot.

volna. Rogerius dominus-okról és miles-eikről szól, de ebből sem következtethetünk feltétlenül lovagi harcmodorra.¹¹⁸ A tatárok támadása különben is álmában érte a magyar hadsereget, s így semmilyen taktika, vagy fegyverzet nem hibáztatható a vereségért. A magyar hadseregnek csak az a része volt bebizonyíthatóan lovagi fegyverzetű, amely nagyon is kitüntette magát a harcban: Kálmán herceg, Ugron érsek és a templomosok csapata. Meghiúsították a tatárok első támadását, nem feküdtek le aludni, mint a többiek, hanem lovagi fegyvereiket felöltve és egyetlen ékbe tömörülve a támadó tatároknak rohantak. Ugron érsek olyan erővel küzdött, hogy a tatárok rémületükben kiabálva kikerülték, mint az istennyilát. A templomosok mestere egész csapatával (cum tota acie latinorum) hősi halált halt.¹¹⁹

Összefoglalva az 1241-ig tartó korszakra vonatkozó adatokat megállapíthatjuk, hogy e kor magyar hadseregiben háromféle lovasságot különböztethetünk meg. A nomád íjásztaktikával harcoló honfoglaló könnyűlovasság a letelepült életmód és a feudalizáció hatására fokozatosan elkorcsosul, és kialakul egy *átmeneti* típusú, nyíllal és közelharcú fegyverekkel egyaránt felszerelt lovasság, amely azonban nem dicsekedhetik magas harciértékkel. A még nem feudalizálódott, többnyire határőrző besenyők és székelyek s a korszak legvégén a kunok — a „pásztorkatonák” képviselik az eredeti „romlatlan” nomád harcmodort. Az I. István óta Magyarországra jövő idegen lovagok s az őket utánozó magyar feudális urak és közvetlen kíséretük, a király és udvari vitézei a kor lovagi taktikájával és felszerelésében harcolnak. Ők voltak a magyar lovasseregek harmadik eleme.

A háromféle lovasság számszerű erőviszonya a tárgyalt korszak folyamán nem volt állandó. A legnagyobb számúnak látszó átmeneti típusú lovasság aránya a korszak elején természetesen kisebb, mert a magyar harcostömegek nagy része még közelebb áll az eredeti lovasnomád harcmodorhoz, s a feudalizáció elterjedésével veszítik csak el képességüket, hogy igazi nomád lovasíjászként harcoljanak. A korszak folyamán tehát az átmeneti típusú lovasság számaránya növekedőben van.

Az eredeti nomád íjászlovasság viszont a kunok betelepítése előtti időben fokozatosan kevesbedett. A korszak elején a magyar lovasság egy része is ide számítható még, később

¹¹⁸ Rogerius i. m. 28. c. Endlicher 274. old.

¹¹⁹ Thomae Archidiaconi Historia Salonitana. XXXVII. c. Schwandtner III. 601—608. old.

kizárólag a különböző nemzetiségű „pásztorkatonák” — elsősorban a besenyők és székelyek, és ezek száma is egyre kisebb. A kunok betelepülése azután egészen más helyzetet teremt ezen a téren, de ennek hatása csak az 1241 utáni korszakban bontakozik ki.

Az I. István korában eléggé jelentősnek tűnő nehézfegyveres réteg a XI. század folyamán jelentős mértékben megfogyatkozik. E jelenség okára találóaan világított rá Tóth Zoltán.¹²⁰ Szerinte Magyarországon ugyanúgy, mint Lengyelországban, azért fogyatkozott meg a páncélosok száma, mert hiányzott a megfelelő gazdasági alap az ilyen nehézfegyveres lovasság fenntartására. Hiányzott a nyugat-európai színvonalon álló termelőréteg. A meglévő termelőréteg csak ilyen kisszámú páncélos lovas eltartására volt elegendő. Ezen a fogyatkozáson csak a lassú, telepítésekkel is támogatott átalakulás segíthetett.

A termelőerők növekedésével párhuzamosan a XII. században a nehézfegyveres lovasság száma is emelkedett. Az 1146-os és 1167-es Lajta menti, illetve zimonyi csatáról szóló leírások alapján ebben nem kételkedhetünk. Ez a növekedés a XIII. század első felében is tovább tart és a királyok, főképpen IV. Béla tudatosan támogatják az ilyen irányú fejlődést. Ennek ellenére bizonyos, hogy a nehézfegyveres lovasság a korszak végéig a legkisebb volt a magyar lovasseregek három eleme közül.

Egészen más képet kapunk, ha a háromféle típusú lovasságot harci értékük szerint mérlegeljük. Legkevésbé ütőképes kétségkívül az „átmeneti” típusú lovasság volt, amely legfeljebb nagy tömegével ellensúlyozhatta bizonyos mértékig fogyatékoságait. Lényegesen értékesebbnek kell mondanunk a „pásztorkatonák” nomád íjászlovasságát. Főleg a felderítésben, előőrs-szolgálatban s az ütközetek bevezetése terén igen jól használhatók. A csatadöntő fegyvernem azonban a nehézlovasság. A legkisebb létszámú, de felszerelés és ütőképesség dolgában feltétlenül a legjobb eleme a korszak magyar hadseregeinek. Adataink szerint ez a részben idegen nehézfegyveres réteg nagyjából a kor német nehézfegyvereseinek színvonalán mozgott. Helytelennek kell mondanunk azoknak a történészeknek a nézetét, akik a nyugat-európai típusú lovagi fegyvernemet kevésbé ütőképesnek tartották, mint a nomád íjászlovasságot, Pusztán taktikai téren talán primitívebb volt a nehézfegyveres lovasság, de jobb védő- és támadófegyverzeté-

¹²⁰ Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. (A Szentkorona eredetkérdése.) Budapest. 1942. 28—29. old. 54. jegyzet. — Az I. István kori magyarországi nehézfegyveres réteg számáról konkrét adataink nincsenek.

vel, nagyobb ütőerejével nyílt ütközetekben kétségkívül fölényben volt a nomád íjászlovassággal szemben, különösen, ha annak fortélyait kiismerte. — Kétségtelennek kell tartanunk, hogy a korszak seregeinek legértékesebb és legcsatadöntőbb fegyverneme a nehézfegyveres lovasság volt, s ezért igyekeztek a királyok elsősorban ennek létszámát növelni.

IV

Az 1241 utáni korszakban a nomád pásztorkodó kunok betelepülése következtében a magyar királyok hadseregében jelentős mértékben megnő az eredeti nomád taktikával harcoló lovasíjászok száma.¹²¹ A források egész sora emlékezik meg róluk a XIII. és XIV. század folyamán.

Palailogos Mihály bizánci császár seregében 1259-ben 1500 magyar (vagy kun) lovasíjász harcolt.¹²²

Az 1260-as kroisenbrunni csatáról szóló nyugati kútfők a magyar sereget egészen keleti módon harcoló nomád haderőnek mutatják be. Leírásukban valószínűleg van némi túlzás is.¹²³ A magyar hadseregben nehézfegyveresekről egyáltalán nem írnak. A cseh seregben 7000 páncélos lovas harcolt szerintük. (VII milia equorum ferro coopertorum.) A magyar sereget jóval nagyobb létszámúnak mondják, mint a csehet. Külön is megemlítik az íjjal és nyíllal harcoló kunokat. Ezek nem bírják elviselni a cseh és német lovagok rohamát és megfutnak.¹²⁴ A két sereg a Morva folyó két oldalán állott. A németek lovagi módon akartak harcolni, békét kötöttek addig, míg a magyarok átkelnek a folyón. A magyar király, mikor észrevette, hogy a németek valóban bíznak a békében — átkelt a

¹²¹ A kunokról I. Kring Miklós: Kun és jász társadalmeelemek a középkorban. Századok. 1932. és Györffy György: A kunok feudalizálódása. Tanulmányok a jobbbágyaság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest. 1952. 248—275. old.

¹²² Gyóni: i. m. 66. old.

¹²³ A kroisenbrunni csatáról (1260.) szóló kútfők: Annales S. Justinae Patavini, Gombos I. 143—144. old., Annales Ottakariani, Gombos. I. 162—167. old., Annales Reinhardtsbrunnenses, Gombos I. 193. old., Annales S. Udalrici et Afrae Augustenses, Gombos I. 207. old., Albertus Milioli: Liber de temporibus... Gombos I. 49. old., Andreas Presbyter Ratisponensis: Chronicon Generale, Gombos I. 75. old., Anonymi Leobensis Chronicon, Gombos I. 276. old., Chronicon Patavinum, Gombos I. 594. old., Chronicon Rhythmicum Austriacum, Gombos I. 675. old., Cronaca Anonima, Gombos I. 808. old., Oesterreichsche Chronik von Anfang der Welt, Gombos III. 1729. old., Thomas Ebendorferus de Haselbach: Chronicon Austriacum, Gombos III. Petrus de Dusburg: Cronica Terre Prussie, Scriptorum Rerum Prussicarum pars IV. 201. old., 44. Pribico: Cronica Boemorum, Gombos III. 4298. sz. Codex Diplomaticus Moraviae, III. 245. old., Ottokar von Steier: Oesterreicher Reimchronik, 6779., 6779—6796. sor. Gombos III. 4146. sz.

¹²⁴ Annales S. Justinae Patavini.

folyón, és meglepetésszerűen támadta meg őket.¹²⁵ Csupán egyetlen lovagi motívumot említ az egyik kútfő, az Annales S. Justinæ Patavini: bátor és türelmetlen harcosok *mindkét részről* parancs nélkül kezdenek el harcolni. A krónikák nem különböztetik meg egymástól világosan a magyarokat és kunokat. Az egyik német krónikás szembeállítja a magyarok igénytelenségét a németek lovagi fényűzésével.¹²⁶

A könnyűlovas fegyvernem megbecsülésére mutat az a körülmény, hogy az 1270—72-es években a király íjászokat nemesít. V. István hat wagh-i (valószínűleg székely) íjászt: Demetert, Abraamot, Matheust, Demét, Gallust és Mikust érdemeik fejében kiemeli az íjászok közül és nemesekké teszi őket.¹²⁷

1282-ben nyílt összecsapásra kerül sor a magyar király és a kunok közt. A hódtavi ütközetben a magyar sereg teljesen széjjelveri a kunokat. A győzelemben része volt az esős időjárásnak is, mert a kunok íjainak húrját eláztatta az eső. Több lovag tüntette ki magát magyar részről, pl. Tamás fia Loránd. A kunok egy részét ezután kiűzik az országból, jelentős részük azonban Magyarországi területén marad, s a királyi hatalom egyik legmegbízhatóbb és leghasználhatóbb támaszává válik a következő évtizedek során.¹²⁸

Igen érdekes, hogy 1285-ben Henrik fia (Kőszegi) Iván serege keleti harcmódban győz le egy német sereget annak ellenére, hogy a magyar seregben előkelő urak is harcoltak.¹²⁹ A német sereg sváb, osztrák és stájer lovagokból állt. A magyar viszonyokkal ismerős osztrákok és stájerok figyelmeztetik sváb társaikat, hogy vigyázzanak, mert a magyarok nem tartják be a lovagi taktika szabályait. A svábok azonban bíznak vitézségükben és fegyvereikben. Kőszegi Iván megtiltotta harcosainak, hogy kézitusaiba bocsátkozzanak a németekkel. Félkörbe állnak és távolról nyilazzák őket. Ezek követet küldenek a magyarokhoz és felszólítják őket, hogy harcoljanak férfiak módjára — karddal. A magyarok azonban lenyilazzák a hozzájuk küldött követet. Az egyik német lovag figyelmezteti társait, hogy a magyarok is szeretnének kardra menni, de nincs

¹²⁵ Több kútfő szerint. V. ö. Erben i. m. 92. old. A lovassereg a csatát jogúgyeletnek tekinti.

¹²⁶ *Ottokar von Steier*: i. m. 6917—6943. sor.

¹²⁷ Fejér V. I. 185. old. Szentpétery 2179. old. Nem tudjuk, mivel tüntette ki magát az említett hat íjász. Az oklevélből az is kiderül, hogy nem az összes vágmenti íjászok lettek nemesekké.

¹²⁸ *Cronicon Budense*. Kiadta Podhradzky. Buda. 1838. 207. old. Czimer Károly részletes színes leírást közöl erről a ütközetéről, de leírását igen kevés forrásadattal támasztja alá. (H. K. 1929. 385—416. old.)

¹²⁹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest. 1893. II. 502. old.

páncéljuk, s így az esélyek nem egyenlők. Azt javasolja, hogy vessék le őket, német lovagok is a páncéljukat és csapjanak össze páncél nélkül. Ebbe a német lovagok nem mennek bele. A csata vége az lett, hogy a németek kimerülten megadták magukat.¹³⁰ Nem tudjuk, voltak-e Iván seregében kunok, vagy határőrök. Valószínűleg voltak. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a német határ mellett élő, német származású és kultúrájú Kőszegi Iván¹³¹ a keleti lovasnomád taktikát utánozva vezette seregét és a legkisebb mértékben sem tett lovagi gondolkodásról tanúságot. Úgy látszik, hogy a magyar feudális urak, ha a legtöbb esetben lovagok módjára fegyverkeztek és harcoltak is — nem feledkeztek meg a keleti taktika előnyeiről sem, különösen a XIII. század utolsó évtizedeiben nem, amikor viszonylag nagy tömegű és eredeti lovasnomád taktikával harcoló nép élt az országban: a kunok.

Könnyűfegyverzetű volt az a kb. 600 főnyi magyar csapat is, amely a göllheimi (1298) csatában Habsburgi Albert seregében harcolt. Íjászok voltak, gyorsan tudtak löni hátrafelé is, páncéljuk nem volt. Hajukat, mint az asszonyok, befonva viselték, és hosszú szakálluk volt, mint a német lovagrend tagjainak.¹³² A kunokat és magyarokat ebben az időben mindig együtt említik.¹³³

A XIV. század első évtizedeiben is számos forrás említi a magyarok keleties harcmódorát. Horneck-i Ottokár szerint a cseh Vencel azért nem akarta a magyar koronát elfogadni, mert mint mondta, — nem tud az íjjal bánni, és hatméröldes utakat nyargalva bejární.¹³⁴

Csák Máté emberei nyilzáport zúdítanak a cseh király seregére egy összecsapás alkalmával. A cseh urak lovagi módon harcolva győzelmet aratnak a magyarok ellen.¹³⁵ Egy másik alkalommal Csák Máté serege a krónikás szerint nyilakkal, íjakkal, kardokkal, lándzsákkal és pajzsokkal felszerelve nagy

¹³⁰ *Ottokar von Steier*: i. m. a 26,230. sor után. Thomas Ebendorferus de Haselbach. Gombos III. 2215. old.

¹³¹ *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*: Magyar Történet. II. 18—19. old.

¹³² Fritsche Closeners Chronik, Hegel: Deutsche Städtechroniken, 8. 63. old. Ellenhard Krónikáját 1. Pertz: Monumenta Germaniae Historica Scriptores. XVII. 140. old. Wertner Mór: Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában. H. K. 1915. 59—84. old. Wertner közli, hogy az egyik forrás szerint (Ottokár) a magyar csapat csak 200 lovas gyorsíjászból állt és 50 más harcosból, akiket Domonkos vezetett, Kőszegi Iván veje. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Domonkos 50 embere lovagi fegyverzetű volt.

¹³³ Pl. az *Annales Mechovienses*... Pertz: i. m. XIX. 4. 668. old. „Cumani dicti vulgariter Cimove simul cum Ungaris venientes spoliaverunt ecclesiam Mechoviensem.”

¹³⁴ *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadművészete. 66. old.

¹³⁵ *Chronicon Francisci* (*Chronicon Pragense*) lib. I. cap. XXVII. Pelzel—Dobrowsky: *Scriptores Rerum Bohemicarum*, II. 96. old.

zajjal közeledett. (Eszerint könnyű- és nehézfegyverzetű harcosok egyaránt voltak Csák Máté seregében.) A cseh királynak 1500 „sváb módra” felszerelt lovagja volt és több ezer más — *páncélinggel, vassisakkal, lándzsával és nyíllal felszerelt katonája*.¹³⁶ — A magyarok nem szoktak lovagi fegyverzetben harcolni, írja egy krónikás. Szoros bőrruhát hordanak és nagy köpönyeget. Főképpen nyíllal harcolnak. Nem állnak meg egyhelyben — vagy üldöznek, vagy menekülnek —, így kikerülnek a küzdelmet (azaz kézitusát).¹³⁷ — Az 1322. évi mülhdorfi csatában a krónikások szerint Szép Frigyesnek 2200 lovagja és 4000 magyar még kun íjásza volt. A magyarokat és kunokat a krónikások nem különböztetik meg.¹³⁸ — Egy 1308-ból származó külföldi leírás szerint a magyarok kicsi, fekete, száraz és harcias emberek. Minden fegyvert jól forgatnak, de különösen a nyilazásban válnak ki. Lovaik kicsinyek, erősek, gyorsak. *Az előkelők és nemesek (principes et nobiles) lovai nagyok és szépek*.¹³⁹

A XIV. században Itáliában harcoló magyar seregekben az eredeti lovasnomád harcmodort a kunok képviselik. Nomád életformájuk ugyan már a XIII. század végén válságba jutott, de feudalizációjuk csak a XIV. század dereka után következett be. A hódttavi csata (1282) után nomád zsákmányolásra nincs már lehetőségük, és ezért nagyon elszegényedtek. Ezzel lehetett összefüggésben IV. László megölése is. III. András és az Anjouk idején a kunok rendszeres zsoldot kaptak. A XIV. század közepén a kunok zöme még nem települt meg állandóan.¹⁴⁰ A kereszténységet is csak I. Lajos korában veszik fel tömegesen. A XV. századra azután befejeződik a kunok feudalizációja

¹³⁶ Ezek talán megfelelnek a magyar sereg „átmeneti harcmodorban” harcoló részének: a közel- és távolsági harc fegyvereit egyaránt használó, de egyikben sem „specialista” tömeges harcos-elemnek. Egyébként valószínű, hogy a magyar seregeknek ez az eleme a kunok hatására ezidőben újra keletiesebb jellegűvé vált.

¹³⁷ Chronicon Aulæ Regiæ. A. 1315. I. 124. Gombos I. 502—504. old.

¹³⁸ A mülhdorfi ütközetre vonatkozó főbb források: Chronik des Jakob von Königshofen ed. Hegel. i. m. VIII. 467. old., Matthias Neuenburgensis Chronicon: ed. Böhmer. IV. 196. Johannes Victoriensis Abbas: Chronicon Carinthiæ. Gombos. II. 1354. old., Vita Arenpeckii, Pez: Scriptores Rerum Austriacarum, Leipzig—Regensburg. 1721—1745. I. 1238. old., Anonymi Leobensis Chronicon, Pez. i. m. 921—933. Chronicon Claustro—Neoburgense, Pez. I. 485. Annales Matseenses, Pertz, Scriptores. IX. 828. Volcmari Abbatis Chronica de gestis principum, Oefele: Rerum Boicarum Scriptores II. 543. Anonymi Chronicon Bavaricum, Oefele i. m. I. 389. old., Joannis Staindellii Chronicon, Oefele: i. m. I. 515—516. Udalrici Onsgorii Chronicon Bavarie, Oefele I. 363. Chronicon Aulæ Regiæ, Fontes Rerum Austriacarum I. Scriptorum VIII. 419. old., Chronicon de ducibus Bavarie, Oefele I. 41. Thomas Ebendorferus de Haselbach. Pez. II. 787. Joannis Ebran de Wildenberg: Chronicon Bavarie, Oefele. I. 305. — Wildenberg szerint a 2200 lovagot is Károly Róbert magyar király küldte.

¹³⁹ Anonymi Descriptio Europæ Orientalis. A. 1308. exarata. Ed. Gorka, Cracoviae. 1916. 49. old.

¹⁴⁰ Györffy i. m. Kring i. m.

és eltűnik a kun könnyűlovasság is. I. Lajos itáliai hadjáratai idején azonban a még nem feudalizálódott, egészen keletiesen harcoló kunoknak jelentős szerep jutott a király hadseregében és erősen megragadták az itáliai krónikások fantáziáját, akik bizonyosan sohasem láttak ilyen lovasokat.¹⁴¹

A kunok szerepelnek Károly Róbert Bazarába elleni hadjáratában is. A B. K. K. e hadjárat áldozatairól szólva megjegyzi, hogy a kunok „nagy sokasága” esett el.¹⁴²

Villani János leírása szerint a magyar király 30 000-nél több magyarral és némettel indult Szlavóniába. Nagyobb részük lovas volt. 20 000 íjász volt köztük.¹⁴³ A számok valószínűleg túlzottak, de lehetséges, hogy az íjások *aránya* ilyen magas volt. Az ostromlott Collignano lakói az egész magyar hadsereget, a krónika nyilvánvalóan túlzott adata szerint 40 000 embert — íjásokból állónak látják.¹⁴⁴ Nem valószínű, hogy a magyar seregben kizárólag íjások lettek volna, de számuk nagy lehetett, és mivel ők jártak a seregek élén — elsősorban ők tűntek fel a magyar seregekkel szemben állóknak. (Vö. főntebb Nike-tas Koniates tévedésével.) Gravinai Domokos ezt határozottan ki is mondja. Egy magyar csapatról azt írja, hogy 30 íjász volt benne, akik fogukat csikorgatva fenyegették az ellenséget. *Ezek a seregek előtt jártak.*¹⁴⁵

Villani Máté szerint mindig könnyűfegyverzetűeknek írja le a magyarokat. Részletes leírása szerint íj, nyíl és hosszú kard a felszerelésük. Ruhájuk több, egymásra húzott bőrzeke. Sisakjuk általában nincs. Lovaik nem nagyok. Portyázni, megfutamodni, üldözni szeretnek. Ügyesek a zsákmányolásban és a hosszas lovaglásban. Az ütközetben tizes-tizenötös csapatokban harcolnak. Jelvényeik, zászlóik, ostromszereik nincsenek. Tegzeik összeverése a gyülekezési jelük.¹⁴⁶ Villani Máté le is ír néhány ütközetet, ahol a magyarok keleties taktikával harcoltak. — Egyik ütközetben a nápolyiak a magyarok első soraira vetik magukat. A sorok széjjelnyílnak, s engedik, hogy a nápolyi lovasság benyomuljon. Ezzel a nápolyiak kelepçébe jutottak, mert a magyarok bekerítik és megsemmisítik őket.¹⁴⁷

¹⁴¹ Pl. Villani leírása a bőrruhás, zászlót nem használó, tegzüket zörgető „magyarokról” valószínűleg a Lajos seregében harcoló kunokra vonatkozik. Villani János, Máté és Fülöp krónikája a Bibliotheca Classica Italiana sec. XIV. 21. kötetében (Trieste. 1857.) Villani Máté VI. 54. a magyarokról. A Villani-krónikáit magyarra fordította Rácz Miklós, Budapest. 1909. Gombos: Középkori Krónikások. VIII—IX.

¹⁴² B. K. K. 209. Szentpétery: Scriptorum. I. 499. old.

¹⁴³ Villani J. XII. 59.

¹⁴⁴ Villani M. VI. 52.

¹⁴⁵ Dominicus de Gravina: Chronicon A. 1349. Muratori: Rerum Italicarum Scriptorum. XII. 3. 119. old.

¹⁴⁶ Villani M. VI. 54.

¹⁴⁷ Villani M. I. 48.

Érdekes, hogy ebben a seregben németek is voltak a magyarok mellett és ők is részt vettek a leírt hadicselben. — A trevisóiak több, mint 1500 lovas és sok gyalogos — kitérnek a várból, és összezsapnak a Treviso falai alá küldött 400 magyarral.¹⁴⁸ A magyarok visszavonulnak és közben arrafelé csalták a trevisóiakat, ahol még 800 magyar állt lesben, akik hátbatámadták, bekerítették és megsemmisítették a trevisóiakat. Villani Máté a zsoldostársaságokban szereplő magyarokat is könnyűfegyverzetűeknek írja le. Szerinte a zsoldosok közt „sisakosokat” és „magyarokat” lehet megkülönböztetni.¹⁴⁹ A „magyar” elnevezés itt szinte fegyvernemnek tűnik. A *Chronicon Estense* és a *Corpus Chronicorum Bononiensium* B. krónikája szerint I. Lajos 1350-ben 1000 lovaggal és 2000 válogatott íjással indult el Magyarországról.¹⁵⁰ A *Chronicon Mutinense* szerint Lajos 50 000 lovassal indult el, ezek közül 20 000 *rövidlándzsájú pogány* volt. 5000 íjász esett itt el a krónika szerint.¹⁵¹ A számok természetesen túlzottak, az arány azonban helyes lehet.

I. Lajos király nápolyi hadjáratai alkalmából német és olasz zsoldosokat is fogadott. (Urslingeni Werner, Wolf testvérek.) A nápolyi hadjáratok után pedig több évtizedig magyar zsoldosokat találunk a pápa és több olasz város zsoldjában.¹⁵² Tóth Zoltán nézete szerint inkább a magyar lovagok álltak az itáliai városok zsoldjában, mint a kun könnyűlovakok. A magyar lovagokról Itáliában kopott le „minden maradék idegenszerűség, ami a magyar nehézfegyverest az egyetemes európai lovaghadtól talán még megkülönböztette.”¹⁵³

Gárdonyi Albertnek és Lukcsics Pálnak más a véleménye. Gárdonyi szerint az olaszokat az a körülmény készítette idegen zsoldosok fogadására, hogy ezek szokatlan harcmodora kitűnően érvényesült a hazai csapatokkal szemben. (Míg meg nem szokták — azután csökkent a jelentőségük.) Ilyen szokatlan volt a magyar íjászok harcmodora is.¹⁵⁴ Lukcsics szerint is a könnyűlovakokat szerették az olaszok zsoldjukba fogadni.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Villani M. VI. 73.

¹⁴⁹ Villani M. X. 7. 800 sisakos és 300 magyar, 1200 sisakos és 4000 magyar, 2000 sisakos és 500 magyar.

¹⁵⁰ Muratori XV. 1. A. 1350. és XVIII. 1. A. 1346. 602. old.

¹⁵¹ Basanus: *Chronicon Mutinense*. Muratori. XV. 4.

¹⁵² *Gárdonyi Albert*: A középkori zsoldos-intézmény és a magyarság. Hadtört. Közl. 1942. 129. és köv. old. Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században. Hadtört. Közl. 1932. 125. és köv. old. Lukcsics Pál: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. Turul. 1931. 84. és köv. old.

¹⁵³ *Tóth Zoltán*: Magyar Művelődéstörténet I. 282–283. old.

¹⁵⁴ *Gárdonyi*: i. m. 130. old.

¹⁵⁵ Lukcsics szerint I. Lajos seregében a magyar csapatok a familiaritás elve alapján formálódtak, s csak a familiák felbomlása után kerültek más nemzetiségű harcosokkal közös csapatokba. H. K. 1932. 134. old.

Szerinte a magyar zsoldosok közt kevés volt a lovag. A legtöbben ún. „harcos jobbágyok”. — Valószínűnek mondhatjuk, hogy a XIV. századi itáliai magyar zsoldosság két elemből állt: a lovagi fegyverzetű magyar feudális urak legkalandvágyóbb és kevésbé tehető részéből és Lukcsics „harcos jobbágy”-aiból. Hogy ez utóbbiak közt mennyi volt a magyar és mennyi a kun — nem tudhatjuk biztosan.

Rázsó Gyula véleménye szerint az itáliai magyar zsoldosok azért nem alkottak külön kompániákat, mert viszonylag kevés volt köztük a nehézfegyveres lovas, s így hátrányos helyzetbe kerültek volna más kompániákkal szemben.¹⁵⁶

Nagyon valószínű, hogy ebben a kérdésben nem Tóth Zoltán, hanem Gárdonyi, Lukcsics és Rázsó álláspontja a helyes.¹⁵⁷

Petrus Azarius,¹⁵⁸ Bazanus,¹⁵⁹ Raphaynus de Caresinis¹⁶⁰ és a Cronica Senese¹⁶¹ általában könnyűlovasokként írják le a magyarokat.

¹⁵⁶ Rázsó Gyula: A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században. H. K. 1960. 130. old.

¹⁵⁷ Néhány idevágó adat: Temple—Leader és G. Marcotti: Giovanni Acuto (Sir John Hawkwood) Firenze, 1889. c. műve szerint az Alba Societasban harcoló magyarok könnyűlovasok. Szerinte az angolok fegyverzete is könnyebb volt, mint a németeké és az olaszoké. (32—33. old.) — K. A. Schäfer: Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien Während des XIV. Jahrhunderts. Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte. XV. 1—2. Paderborn, 1911. c. művében kevés a magyar vonatkozású adat. A III. kötet 278. oldalán cseh és magyar gyalogosokat (!) említ, akik 1369-ben Pisa város zsoldjában voltak. A III. kötet 273. oldalán 12 pisai zsoldban levő magyar lovas zászlóról ír. A magyar lovasoknak csak egy lovuk van fejenként. Ez valószínűvé teszi, hogy könnyűlovasok. A II. kötet 36. oldalán említ 1355-ben egy zászlót, ahol csupa német közt szerepel egy Ulim Andreassi nevű magyar! Ez valószínűleg nehézfegyverzetű volt. — Lukcsics: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában. 146. old. 1359. decemberében Bologna ellen vonul Estei — i Ferenc vezetésével 3000 lovag, 1500 magyar, 4000 gyalogos és 1000 íjász. Ezek a magyarok tehát két német lovagi fegyverzetűek. — 155. old. XI. Gergely pápa kötelezi Robert de Altavilla capuai zsoldosvezért, hogy 200 lándzsa mellett 100 magyar lovasíjászt is tartson.

¹⁵⁸ Petri Azarii Liber Gestorum in Lombardia. Muratori XVI. 4. 141. old. A. 1361.

¹⁵⁹ Basanus: Chronicon Mutinense. Muratori XV. 4. 174. old.

¹⁶⁰ Raphayni de Caresinis Chronica. Muratori XII. 2. 24. old. A. 1371—1372.

¹⁶¹ Cronaca Senese di Donato di Neri e di suo figlio Neri. Muratori XV. 6. 683. old. A. 1381. — A Cronaca Senese e kiadásában egy képet is láthatunk egy útközetről, amelyben — úgylátszik — magyarok is részt vettek. (602. old.) — A krónika szerint a sienaiak két német nemeset vettek zsoldba 400 német lovassal. Nevük Ugo dell Ala és Ormanno volt. Később azt írja Ormanno-ról, hogy a magyarok kapitánya. A kiadványban szereplő kép a csatát ábrázoló freskó fényképe, amely csatában a zsoldosok is szerepeltek. A freskó Sienában van és 6x14 méteres méretű. A képen láthatjuk a zsoldoscsapatot, amint megütözik a vele körülbelül egyenlő erejű ellenséggel. A sienai harcosok messze hátul vannak. A zsoldosok közt íjásokat nem látunk. Valamennyien páncélban vannak, de a hátul levőknek nincs lándzsájuk. Az összeütközés lándzsát előreszegezve történik. Az ellenség egy része már fut. A vezetők címeres csőbőrsisakban vannak, a többiek láncingük csuklyája fölött lapos vassapkát viselnek. A balszárny már egészen az ellenség sorai közt van. A balszárnyon harcoló lovasok ruhája (vagy páncélja) más, mint a többieké, a jobbszárnyon harcolóké — függőleges csikózású, fejfedőjük viszont ugyanolyan, mint azoké. Oldalról támadják meg az ellenséget. Egyikük kétkézre fogott nagy karddal vág ellenfele felé. Talán ezek a balszárnyon levő lovasok Ormanno magyar harcosai.

Könnyűfegyverzetűeknek írja le az itáliai magyar zsoldosokat G. Köhler is. Szerinte a magyar zsoldosok közül az íjászoknak — a vaskesztyűt leszámítva — védőfegyvereik nincsenek. Az íj mellett kard és tőr a fegyverük. A magyar tisztek *páncélosak, de íjuk is van.*¹⁶²

A XIV. század második felében, elsősorban a kunok feudalizációja következtében a lovasíjász fegyvernem hanyatlásnak indult. A nikápolyi ütközetben (1396) már lényegesen gyengébb minőségű volt a magyar király seregében harcoló könnyűlovasság. — Jellemző adatot szolgáltat erre Zsigmond egy 1395-ös oklevele, melynek szövege szerint a király megkívánta zsoldosaitól, hogy minden lándzsás két íjászt hozzon magával. Voltak olyanok, akik apródjaikat vitték el, vagy más olyanokat, akik *nem tudtak az íjjal bánni*. Ezért felszólítja udvari miles-ét, Bethlen Miklóst, hogy ellenőrizze a zsoldosokat és aki nem tud nyilazni, azt ne számítsa íjásznak.¹⁶³ — Szécsi Miklós nádor fiai arra kötelezik magukat, hogy a „németekkel való viszály” idejére Muraszombat melletti kúriájukban 20, a többi birtokukon összesen 60 lovasíjászt tartanak.¹⁶⁴

Zsigmond királynak a XIV. század végén íjászlovasokra lett volna szüksége, ez azonban olyan fegyvernem, amely a maga eredeti, teljes értékű formájában csakis a nomád pásztor-társadalmakban tud kifejlődni és fennmaradni.

A könnyűlovasságra vonatkozó adatoknál nem kevésbé számosak a magyar nehézfegyveres lovasságra vonatkozóak sem.

IV. Béla a tatárjárás tanulságai alapján folytatta katonai újításait. Várakat építtetett és nehézfegyveresek kiállítását szorgalmazta.¹⁶⁵ Jellegzetes ebből a szempontból a szepesi tizlándzsások és a túróci jobbágyfiúk katonai kötelezettségeinek megváltozása.¹⁶⁶ A szepesi lándzsások ősei a gömöri és tornai várispánság területéről húzódtak északra és legtöbben a Hernád völgyében telepedtek meg. Fejenként katonáskodtak, könnyű fegyverzetben. (Természetesen nem gondolhatjuk, hogy nomád lovasíjászok voltak. Könnyű fegyverzetük valószínűleg csak azt jelentette, hogy nem volt lovagi felszerelésük.) 1243-ban Béla azt követeli tőlük, hogy négyenként állítsanak ki egy jól felszerelt katonát. Ez valószínűleg páncélos volt, mint a

¹⁶² G. Köhler: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. III. Band. I. Abtheilung. 95. old. Breslau. 1887.

¹⁶³ Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1902. III. 149. old.

¹⁶⁴ A. 1398. Zala vármegye története. Oklevéltár. II. 105.

¹⁶⁵ Mályusz: A magyar köznemesség kialakulása. I. 302—305. old.

¹⁶⁶ Mályusz: i. m. I. 278—281. old.

későbbi tizlándzsás név valószínűvé teszi. — A túróci jobbágyfiúk még 1248-ban is fejenként katonáskodtak könnyű fegyverzetben. 1255-ben már azt kívánja tőlük a király, hogy hatonként állítsanak ki egy páncélost (unum pancerratum). — 1258-ban ugyanez volt a kötelességük. — Hasonlóképpen alakult az egyház harcos jobbágyainak helyzete is.¹⁶⁷ A tihanyi apátnak 1267-ben 130 lovas jobbágya volt. Nagy számuk miatt nyilvánvaló, hogy nem lehettek nehézfegyverzetűek. Béla király ugyanebben az évben utasítja a nádort, hogy a jobbágyok „nagy és haszontalan sokaságából” csak 12-t hagyjon meg harcosnak, a többi legyen úrbéressé. — A városoktól is nehézfegyvereseket követelnek a tatárjárás utáni privilégiumok. Zágrábnak tíz fegyverest kell kiállítania, ha a király a tenger, Karintia, vagy Ausztria felé indít háborút (1242). Pestnek is tizet, ha a király személyesen vezeti a hadsereget (1244), Nyitrának 12-t; a körmendiek 15 mansiónként egy páncélost állítanak, páncélinggel (cabatus), lándzsával, íjjal és két lóval felszerelve.¹⁶⁸

A XIII. és XIV. századból ránk maradt lovaspecséteink a lovagi fegyverzet divatjáról tanúskodnak, pl. László somogyi ispán pecsétje 1236-ból,¹⁶⁹ Opoj báné 1239-ből,¹⁷⁰ István ifjabb királyé 1257-ből,¹⁷¹ — László ispán testét páncéling fedi, a páncéling felett hosszú fegyverkabátot visel, fején lapostetejű fazéksisakot, bal kezében háromszögletű pajzsot, jobb kezében kis lobogóval ellátott lándzsát tart. Opoj bán kezében gömbfejű buzogányt láthatunk. István ifjabb királyon gyűrűs vaspáncél van, fölötte bő fegyverkabát, fején fazéksisak, jobbában zászlós lándzsá. A háromszögletű pajzson és a zászlón ágaszkodó oroslán látható. Hasonló fegyverzetet láthatunk István ifjabb király, majd V. István 1264-es, és 1270-es pecsétjén, valamint Tamás erdélyi vajda 1321 és 1342 közt kiadott pecsétjén.¹⁷² — Ezek a pecsétek egyértelműen a nyugati lovagi fegyverzet divatjáról tanúskodnak, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy kizárólag a feudális uralkodó osztály legfelsőbb rétegéből származnak. E nagyurak pedig nagyobb mértékben ki voltak téve a nyugati hatásoknak, mint a kevésbé vagyono-

¹⁶⁷ *Mályusz*: i. m. I. 281—282. old.

¹⁶⁸ *Mályusz*: i. m. I. 293. old. — A cabatus szót l. Bartal: A magyarországi latinság szótára. Budapest. 1901. 88. old.

¹⁶⁹ *Szendrei János*: A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest. 1905. 31. old.

¹⁷⁰ *Szendrei*: i. m. 31. old.

¹⁷¹ *Szendrei*: Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler. Budapest. 1896. 52. old.

¹⁷² *Nagy Géza*: A magyar középkori fegyverzetről. Archeológiai Értesítő. 1890. 416. old.

sak, és ők voltak leginkább képesek arra, hogy a költséges lovagi fegyverzetet megszerezzék. A feudális főúri réteg jobb minőségű fegyvereiből több is maradt meg, mint a kevésbé vagyonosak nyilvánvalóan silányabb anyagból készült, kevésbé gondosan kidolgozott harci eszközeiből. Ezért a fegyverleletek tanúságát kissé egyoldalúnak kell tartanunk. Tóth Zoltánnal szemben inkább Nagy Gézának kell igazat adnunk ebben a kérdésben.¹⁷³

Tóth Zoltán egyik legnyomósabbnak vélt bizonyítéka a kigyópusztai csat volt. E csat díszítései szerinte azt bizonyítják, hogy a XIII. századi magyar lovagok felszerelése teljesen olyan volt, mint az egykorú nyugati lovagoké. Véleménye szerint a kigyópusztai csat a XIII. század közepe táján készült, az 1260-as években. Ezt bizonyítják Tóth Z. szerint a csaton látható harcoló lovagok fegyverei és felszerelése, amely a XIII. századi nyugati divatnak felel meg: Vizir nélküli, kiscímerű, egész súlyával a fejre nehezedő sisak. A sisak fazékformájú. Lemezpáncélnak még semmi nyoma sincs. A lovagok a páncéling felett bő fegyveringet (bambusiumot) viselnek. Pajzsuk és kardjuk közepes méretű, sarkantyújuk tuskés.¹⁷⁴ Tóth Zoltán ebből nemcsak azt a következtetést vonja le, hogy a XIII. századi magyar lovagok ugyanúgy voltak felszerelve, mint a velük egykorú nyugati lovagársaik, hanem azt is, hogy ebben az időben a magyar haderő egészen lovagi fegyverzetű és harcmódorú volt, és kizárólag a kunok, besenyők és székelyek voltak könnyűlovasok. Ez még abban az esetben is igen merész következtetés lenne, ha a csat valóban az 1260-as években készült volna. Újabb kutatások alapján azonban *Éri István* más megállapításra jutott a kigyópusztai csat kérdésében. Szerinte a csat kun főemberé lehetett és királyi adományozás útján kerülhetett a birtokába. Keletkezésének idejét *Éri* a XIII—XIV. század fordulójára teszi.¹⁷⁵

IV. Béla, V. István, IV. László — kisebb mértékben III. András és Károly Róbert adományozó oklevelei mindenesetre azt mutatják, hogy a királyok ebben a korban lovagi harcmodorban küzdő nehézfegyvereseiket akartak elsősorban látni seregükben. A királyi adományozó oklevelek legnagyobb része ugyanis a lovagi harcmodort dicsőíti. Egy 1243-as oklevél szerint Ákos nembeli Mátéfia Detrik comes lándzsáját rázva, mindenki mást megelőzve tört az ellenség sorai közé. Harc közben

¹⁷³ Nagy Géza: i. m. 290—291. old.

¹⁷⁴ Tóth Z.: A kigyópusztai csat jelentősége. Turul. 1933. 11—16. old.

¹⁷⁵ *Éri István*: Adatok a kigyópusztai csat értékeléséhez. Folia Archeologica. 1955. 138—152. old.

ledöfték a lovát és ő maga is megsebesült.¹⁷⁶ — Ugyancsak „vibrata lancea” ront az ellenségre Jubislaus fia Bogomér comes, sok sebet oszt, többeket a földre terít. Végül súlyosan megsebesül.¹⁷⁷ — Más oklevelek csak annyit mondanak, hogy az adományt elnyerő lovagi fegyverzetben (armis militaribus) és fegyveres kísérettel (armatis viris) szolgálta a királyt. Ezt írja pl. egy 1249-es oklevél Miklósról, István ifjabb király tárnokmesteréről.¹⁷⁸ Ákosfia Ernye egy kiváló német lovagot győzött le lándzsájával és levágott fejét elküldte a királynak. Egy másik németet letaszított lándzsájával a lováról, a lovat pedig agyonszúrta.¹⁷⁹ — 1252-ben Béla király két pohárnokot, Budult és Damjánt saját seregébe (azaz familiájába) vesz fel, azudal a feltétellel, hogy lovagi fegyverzetet öltenek: pánccelt, vassapkát, pajzsot, lándzsát és amellet *ijat és nyilat* (loricis, capellis de ferro, clipeis, lanceis, arcubus et sagittis). Lovat is kellett hozniuk.¹⁸⁰ — Illuynus mester testvére, András — Béla király 1255-ös oklevele szerint — a többieknél előbb támadt az ellenségre, egy német lovagot letaszított a lováról s a küzdelemben a német lándzsája által a mellén és a vállán sebeket kapott.¹⁸¹ — Andronicus, Mátyás szepesi prépost testvére két pánccelossal tartozik a királynak szolgálni Glup földje fejében.¹⁸² — Egy 1264-es oklevél szerint Lőrinc udvarbíró és mosoni ispán egy orosz urat vetett le lándzsájával a lováról és egy másik ütközetben is legyőzött egy vitézt párosviadalban. Egy ízben megölték a lovát, de gyalogszerrel is keményen verekedett és végül sikerült megmenekülnie.¹⁸³

V. István, illetőleg István ifjabb király okleveleiben is

¹⁷⁶ *Fejér*: Codex Diplomaticus. IV. 1. 287. old. Szentpétery. 744. old.

¹⁷⁷ A. 1244. — *Fejér*. IV. 1. 343. old. Szentpétery. 792. old.

¹⁷⁸ *Fejér*. IV. 2. 49. Szentpétery. 904. old.

¹⁷⁹ *Wenzel*, Árpád-kori új okmánytár. VII. 321—322. old. Szentpétery. 928. old.

¹⁸⁰ *Wenzel*. VII. 342. old. Szentpétery. 973. old. Málusz: A magyar köznemeség... 294. old. — Mint Málusz többször idézett tanulmányából kiderült, a király várjobbágyokat is emelt a királyi serviensek sorába. Várjobbágyokat nemesítő okleveleink azonban nem mutatják, hogy ezek is nehézfegyverzetűek voltak-e, vagy sem. Egy 1269-es oklevél a soproni vár pánccelosairól (Málusz: i. m. I. 301. old. 3. jegyzet) emellett szól, egy 1233-as trencsényi várjobbágyokról szóló oklevél szintén. (Wenzel. VII. 135. old.) Ezek cabatus-ban, valószínűleg lánccingben teljesítettek szolgálatot. A sok várjobbágy, sőt castrensis nemesítéséről szóló oklevél azonban általában hallgat a nemesítettek fegyverzetéről, harcmódráról, hőstetteiről. 1267-ben pl. IV. Béla Sebestyén szolgagyőri castrensiset a királyi serviensek közé emeli a *kémkedés* terén kifejtett működése elismeréseképpen. (Wenzel. III. 158. old.) — A Vág menti székelyeknek azt a kiváltságot adja meg IV. Béla, hogy ne 100 fegyverest állítsanak, mint eddig, hanem a királyi serviensek módjára fejenként jöjjenek a király seregébe. Ugy tudjuk, hogy ezek a székelyek haratorok és fiasok voltak. Nem valószínű, hogy most, mikor többnek kellett közülük hadba szállnia, mint előbb, nehézfegyverzetben teljesítettek volna szolgálatot. *Fejér*. IV. 3. 547. old.

¹⁸¹ *Fejér*. IV. 2. 313. old. Szentpétery. 1055. old.

¹⁸² *Wenzel*. VII. 480. old. Szentpétery. 1177. old.

¹⁸³ *Fejér*. IV. 3. 196. old. Szentpétery. 1403. old.

gyakran olvashatjuk a lovagi vitézség magasztalását. Ivánfia András lándzsájával leterítette az ellenséges sereg zászlótartóját és elfogta a sereg vezérét, Kemynfia Lőrincet. Egy másik ütközetben pedig a sereg legelején állt és három ellenséges lovagot terített le lándzsájával a király szeme láttára.¹⁸⁴ Sándor comes a király életét mentette meg: egy lovag zászlós lándzsával rohant a királynak; lándzsája eltört a király lovának nyergén, mire ez leterítette támadóját. Erre mások is megtámadták a királyt, s most már Sándor comes védte meg. Kemény küzdelem árán terített le egy ellenséges lovagot királyi ura szeme láttára.¹⁸⁵ — Ponith comes „ordító oroszlán módjára” rontott, mindenkit megelőzve, az ellenségre és majd lándzsával, majd karddal harcolt velük ezer halált osztva.¹⁸⁶ — Hasonlóképpen vitézkedett Sándor szőrényi bán is. Egyeseket lándzsával ölt meg, másokat karddal. Sok foglyot is ejtett.¹⁸⁷ — Reynold mester lándzsájával a földre vetette, majd elfogta Henrik bánt, az ellenséges sereg vezérét. Bal szemén megsebesült. Megemlíti az oklevél, hogy Reynold „honestá et armata familia” jött a király seregébe.¹⁸⁸ — Roland bánról azt írja egy 1270-es oklevél, hogy — jellemzően lovagi módon — egy személyben volt körültekintő vezér és harcos (dimicator).¹⁸⁹ — V. István a városi hospesektől is páncélosokat követelt. A kolozsváriaktól 60 mansiónként követelt egy jól felszerelt fegyverest.¹⁹⁰ Az egy harcost kiállító mansiók nagy számából arra következtethetünk, hogy páncélost kellett kiállítaniuk. A szepesi szászoknak 50 lándzsást kellett a király zászlaja alá küldeniük.¹⁹¹

IV. László okleveleiben is számos esetben olvashatunk a magyar főurak haditetteiről. Csák nembeli Péter, bár előbb lándzsától szúrt és kard által vágott sebet kapott, a többiek előtt rohant az ellenségre.¹⁹² — Benedekfia Péter is azzal tűn-

184 A. 1267. Fejér. IV. 3. 408. old.

185 A. 1268. Hazai Okmánytár. VI. 153. old. Szentpétery. 1873. old.

186 A. 1268. Hazai Okmánytár. VIII. 111. old. Szentpétery. 1884. old.

187 A. 1268. Wenzel. VIII. 196. old. Szentpétery. 1885. old.

188 A. 1270. Wenzel. XII. 12. old. Szentpétery. 2041. old.

189 T. Smečklas: Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zágráb. 1904—1916. V. 5. 546. old. Szentpétery. 1928.

190 1260 és 1270 közt. Wenzel. VIII. 266. old. Szentpétery. 1922.

191 Endlicher: i. m. 523. old. — Nem valószínű, hogy a városok által kiállított páncélosok teljes értékű lovagi harcosok lettek volna. Városi hospes vitézségét sehol sem emelik ki az oklevelek. A hospesek közt is alakult ki feudális vezetőréteg, de ezek gazdasági súlya és katonai rátermettsége elmarad a feudális nemességé mellett. Semmiképpen sem gondolhatjuk a magyar városok által kiállított csapatokat olyanoknak, mint pl. a lombardiai városok csapatai voltak a XII—XIII. században, amikor a Hohenstaufok lovagseregeivel is sikeresen szembe tudtak szállni. (Delbrück: i. m. III. 341—377. old.) A magyar lovagi életformáról l. Mályusz: A Toldi monda. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Evkönyve. 1934.

192 A. 1273. Wenzel. IX. 13. old. Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet, 2—3. füzet. 1272—1290. Budapest. 1961. 2364. sz.

tette ki magát, hogy lándzsájával ledobott egy lovagot a lováról.¹⁹³ — Pécz nembeli Benedek az ellenségre rohanva először egy nagy zászlójú lovagot sebesített meg lándzsájával, azután előretartott lándzsával az ellenség sorai közé rohanva egy lovagot megölt és egy másik lovagot, az olműtzi püspök hadnagyát (maiores exercitus episcopi de Olmach) is legyőzte.¹⁹⁴ — Jakab comes egy német lovagot vetett le lándzsájával a lováról.¹⁹⁵ — Csák nembeli Péter egy másik oklevél szerint többeket lándzsával sújtott le, másokat karddal döfött át.¹⁹⁶ — Ivánka mester is a többieket megelőzve rontott az ellenségre és a bárók szeme láttára vetett a földre és ölt meg több ellenséges harcost.¹⁹⁷ — Mihályfia Adrianus a cseh király Chygur nevű kiváló lovagját dobta le lándzsájával és ejtette fogságba.¹⁹⁸ — Jakab mester, mint rettenthetetlen oroszán támadta meg a cseh király válogatott lovagjait és futamította meg őket.¹⁹⁹ — Simonfia György egyszer a király megérkezése előtt verte szét az ellenség egyik cuneus-át, más alkalommal három cseh lovagot ejtett foglyul lovastul. Felderítő szolgálatra is vállalkozott és a tatárok ellen is harcolt. Megemlíti az oklevél azt is, hogy sok rokonával, barátjával és társával ment a király seregébe.²⁰⁰

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a király vitézei a lovagi fegyverek mellett az íjjal és nyíllal is tudtak bánni. Miklós comes fia Miklós bátran rohant a német lovagok közé és hármat leterített közülük lándzsájával. De ugyanez a Miklós a hajón közeledő németeket nyilazással zavarja (telorum valocitibus) és testvére László segítségével több németet öl meg nyíllal és lándzsával.²⁰¹ — Ják nembeli Csépán egy alkalommal egy vitéz német lovagot vet le lováról és ejt fogságba. Máskor felváltva harcol lándzsával és nyíllal.²⁰²

A magyar feudális vezető réteg lovagi harcmodorára vonatkozó adatokat találunk III. András és Károly Róbert okleveleiben is. Pál comes egy ütközetben leterít egy német lovagot, miközben saját lova is elpusztul.²⁰³ — Baasfia János négy sebet

¹⁹³ A. 1274. Wenzel. IV. 39. old. Borsa. 2558. old.

¹⁹⁴ A. 1274. Hazai Okmánytár. I. 60. old. Borsa. 2462.

¹⁹⁵ A. 1274. Fejér. V. 2. 154. old. Borsa. 2488.

¹⁹⁶ A. 1274. Wenzel. IX. 71. old. Barankát visszaszerezte királyának harcolva. (in lancearum examine) Borsa. 2477. old.

¹⁹⁷ A. 1275. Fejér. V. 2. 273. old. Borsa. 2662. old.

¹⁹⁸ A. 1276. Hazai Okmánytár. VII. 161. old. Borsa. 2749.

¹⁹⁹ A. 1276. Wenzel. IX. 147. old. Borsa. 2729.

²⁰⁰ Wagner: Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. 84. Borsa szerint a (3350., 3351.) XIV. század első felében készült hamisítvány. A vitézi tettek felsorolása így is jellemző a XIV. század első felének lovagi szemléletére.

²⁰⁴ A. 1303. Anjou-kori Okmánytár. I. 51. old.

²⁰² A. 1273. Wenzel. XII. 73. old. Borsa. 2389.

²⁰³ A. 1293. Fejér. VI. 1. 242. old.

kapott királyáért, lándzsa, kard, nyíl érte. — István comes lovagi lovon és fegyverzetben vett részt a harcban és 50 márka kárt szenvedett.²⁰⁴ — Apuliai Fülöp az ellenség sorai közé rohanva többeket közülük karddal vágott le.²⁰⁵ — Gutkeled nembeli Omodéfia Miklós több németet terített a földre és hat német bárót lovastul, fegyverestül elfogott.²⁰⁶ — Miklós vitéz lándzsájával ledobott egy ellenséges vitézt a lováról s azután elfogta.²⁰⁷ — Huntpázmán nembeli Mihály kárpótlásul kap földet, mert a király lándzsaviadalban kiütötte három fogát.²⁰⁸ — Radoszlófia Miklós még akkor is harcolt Bazarába oláh vitézei ellen, mikor már páncélját leverték róla. (Cunctis tamen feramentis de suo ad terram ruptis.) Lándzsáját rázva rohant soraik közé és a király szeme láttára ölt meg közülük ötöt. Hat sebet kapott és öt nemes familiárisa esett el.²⁰⁹

Az Anjouk korának magyar lovagjait a Bécsi Képes Krónika illusztrációiból ismerhetjük meg. Fegyverzetük némileg különbözik a kigyópusztai csaton ábrázolt lovagokétól. Nem fazéksisakot hordanak, hanem ún. „nagy bacinet”-t, „pikonhog”-ot, a normann sisak nagyobb, súlyosabb változatát. E sisaktípusnak általában nincs vizirje. Csak a legelőkelőbbeken láthatunk vizires pikonhongot, vagy csöbörsisakot; csuklyás láncingben vannak, de előlött nem bő bambusiumot viselnek, mint a kigyópusztai csaton látható lovagok, hanem testhezálló fegyverkabátot. (Boenheim „Lentner”-nek, Nagy Géza „korszóvagy”-nak nevezi.) A fegyvereket ehhez a fegyverkabáthoz erősítik, az övet lenn viselik a csípőjükön. Pajzsuk nem háromszögletű, hanem ún. „társcsapajzs”, felül bevágással. Ebbe a bevágásba helyezték az előreszegzett lándzsa nyelét. A kard hosszabb, szélesebb, hegyesebb, hosszabb a markolatja és nagyobb a gombja. A páncéling vállain kis kerek vaslemezeket látunk (vállfóvaz), ez a lemezpáncél első nyoma. A magyar lovagok fegyverzete tehát olyan volt, mint az egykorú nyugat-európai lovagoké.²¹⁰

A XIV. század közepe táján készült, lovagokat ábrázoló régészeti leletek közül kiemelhetjük István erdélyi vajda 1351-

204 A. 1303. Anjoukori Okmánytár. I. 51. old.

205 A. 1317. Anjou-kori Okmánytár. I. 447. old.

206 A. 1323. Anjou-kori Okmánytár. II. 69. old.

207 A. 1329. Hazai Okmánytár. II. 157. old.

208 A. 1319. Fejér. VIII. 2. 210. old.

209 A. 1330. Blagay Okelvéltár. 110. old.

210 Nagy Géza: A magyar viseletek története. Budapest. 1900. 99. old. — *Demmin*: Die Kriegswaffen. Leipzig. 1869. — *Boenheim*: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig. 1890. — *G. Demay*: Le costume au moyen age d'après les sceaux. Paris. 1880. 109—185. old.

211 Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest. 1905. 35. old.

ből származó lovaspecsétjét.²¹¹ A vajda öltözete boglárokkal ékesített sodronypáncéling, lábszár- és vállvédő vaslemezekkel. Jobb kezében egyenes kardot tart. A kard markolatának gombjánál fogva vékony láncsal a lovag fegyverkabátjának melléhez van erősítve. Fején címeres csöbörsisakot visel. Egy kis háromszögletű pajzs is a melléhez van erősítve. Ez a lovagi öltözet éppen olyan, mint amilyeneket a XIV. századi francia, németalföldi és német ábrázolásokon láthatunk. — Az 1392-ből származó mártonhelyi freskó Szent Györgye vizires bacinet-sisakot (pikonhogot) visel. Csuklyás sodronypáncél van rajta, fölötte fegyverkabát. Öve a csípőjére van leeresztve, kezén páncélkesztyű, bal kezével tárcsapajzsot, jobbával lándzsát tart.²¹² — A XIV. század legvégén Magyarországon készült prágai Szent György szobron már páncéllemezekből összeállított mellvért látható.

I. Lajos nápolyi hadjáratainak ütközeteiben a döntést általában lovagi fegyverzetű harcosok vívták ki, annak ellenére, hogy minden valószínűség szerint Lajos király seregének zöme *nem* lovagi fegyverzetű katonákból állott. Lajos — akárcsak a B. K. K. illusztrációi szerint Károly Róbert — lovagi módon maga vezette hadseregét. Olykor meg is sebesült. Egyszer nyilat lőtték a lábába, máskor sulyokkal ütötték fejbe. Egy alkalommal egyik fuldokló harcosát maga mentette ki, saját élete kockáztatásával egy megáradt folyóból.²¹³

A harcosok közt, úgy tűnik, több volt a könnyebb, mint a lovagi fegyverzetű, vezetőik azonban mind lovagok. A király ellen fellázadó német zsoldosok leverésére Lackfi Pál 400 lovaggal és 50 íjással indul. Lovagi módon tünteti ki magát közülük Besenyő János allovázmester. Kemény kézítésében három németet vág le. A harmadikkal nehéz harcot kell vívnia: az megölte Besenyő János lovát, és lovasának fején is sebet ejtett, de végül az allovázmester ezt a harmadik ellenfelét is a földre terítette.²¹⁴

Villani János leírása szerint I. Lajos 1347-ben 2000, vagy még több válogatott magyar lovaggal indult meg Itália felé. A kétezres létszám Lajos király seregének lovagi fegyverzetű harcosaira vonatkoztatva, nem járhat túlságosan messze a való-

²¹² Szendrei: i. m.: 35—36. old.

²¹³ *Kükkülei* (Tótsolymosi Apród) *János*: Chronicon de Ludovico Rege. Mátyás Flórián: *Historiae Hungariae Fontes domestici*. Pécs. 1881—1885. IV. kötet. Magyar fordítása Dékány Kálmántól. (Középkori Krónikások. V. Brassó. 1906.) — János minorita szerzetes töredékes életrajza I. Lajosról. L. Mátyás Flórián i. m. IV. k. Magyar fordítása Dékány Kálmántól. (Középkori Krónikások. XI. Budapest. 1910.)

²¹⁴ János minorita 13. Mátyás Fl. IV. 155—158. old.

ságtól, bár valószínű, hogy Lajos lovagi fegyverzetű harcosainak száma kevesebb lehetett valamivel kétezernél.²¹⁵

Bár a XIV. század második felében Itáliában harcoló magyar zsoldosok nagyobb része könnyűfegyverzetű volt — azért akadtak közöttük szép számmal nehézfegyverzetűek is. Pl. 1383-ban III. Károly szicíliai király seregében 158 magyar zsoldos lándzsás szolgált.²¹⁶

Meglepő, hogy bár I. Lajost „lovagkirálynak” ismerjük, adományozó okleveleiben nem sok nyoma van a lovagi vitézség dicsőítésének. Ebből természetesen nem szabad arra következtetnünk, hogy Lajos seregében a nehézlovas fegyvernem jelentősége kisebb lett volna, mint IV. Béla, vagy V. István seregében. Inkább arra kell gondolnunk, hogy már nem volt olyan újszerű és ritka a lovagi harcmodor, s arra is, hogy az ország termelőerőinek akkori fejlődési fokán nem tudott több lovagi fegyverzetű harcost eltartani, mint amennyi Lajos seregében szolgált.²¹⁷ Lovagi hőstettek emlegetése azért előfordul Lajos, sőt Zsigmond okleveleiben is. Zsigmond egyik alattvalója, Sárói Péter fia László temesi főispán pl. lándzsával és karddal küzdött a szkizmatikusok ellen.²¹⁸ Marczali Miklós temesi főispán kemény közelharcot vívott a törökkel.²¹⁹ — Lajos és Zsigmond oklevelei a korábbi hasonló oklevelekkel ellentétben nem sorolják fel a küzdelem részleteit, nem írják le, milyen fegyverekkel harcolt az adományban részesülő. Nyilvánvalóan azért nem, mert a lovagi harcmodor ez időben már megszokottá vált.

Az 1241-től 1396-ig tartó korszak magyar lovasharcmodorának megismerése érdekében még négy, tárgyunk szempontjából igen érdekes forráscsoportot kell megvizsgálnunk:

1. az 1278. évi dűrnkruti (morvamezei) ütközetre vonatkozó forrásokat,
2. az 1312-es rozgonyi csatára vonatkozó néhány forrást,
3. az Itáliában harcoló magyarokkal foglalkozó, számunkra legérdekesebbnek bizonyult két krónikát: Dominicus de Gravina Chronicon-ját, valamint Galeazzo és Bartolomeo Catari Cronaca Carrarese-ját,
4. az 1396-os nikápolyi csatával foglalkozó főbb forrásokat.

²¹⁵ Villani J. XII. 107. old.

²¹⁶ Anjou-kori Diplomáciai Emlékek, III. 490. old.

²¹⁷ I. Lajos okleveleinek sjanos csak a nyomtatásban is megjelent kisebb részét vehettem figyelembe. A kancelláriai divat megváltozása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy kevesebbet emlegetik a lovagi haditetteket.

²¹⁸ A. 1390. Magyarország Mellékartományainak Oklevéltára, II. 26. old.

²¹⁹ Temesi Oklevéltár, I. 188. „Facie ad faciem uti fortis et adleta dei viriliter dimicavit.”

1. A morvamezei, a Habsburg-ház szempontjából sorsdöntő ütközetet leíró krónikás szerint²²⁰ a kunok a magyar sereg acies-ein kívül rend nélkül száguldoztak. Őket küldték feldeítő szolgálatra. Külön elem voltak a magyar király hadseregében. — Legbőbeszédűbb kútfőnk, Horneck-i Ottokár rímes krónikája világosan megmondja, milyen jelentős volt a nehéz fegyveresek jelentősége IV. László seregében. A magyar hadsereg két acies-ét emeli ki — az egyiket a „trencsényi (Csák) Mátyás vezette, a másikat „Schiltbergi” István.²²¹ Ez a két nagyszakállú ember, meg akik a kettejük seregrészében voltak, úgy harcoltak, ahogyan magyarok még sohasem. Úgy harcoltak, mintha Franciaországban tanulták volna. Megmutatták, hogy tudnának sváb módon harcolni, ha ők is úgy fegyverkeznének. Soha cséplő úgy nem cséplelt, mint a trencsényi harcos hosszú kezével, meg akik vele voltak a két acies-ben.

Ebből a leírásból világos, hogy a német szemlélőnek szokatlan volt a magyar sereg egy részének lovagi harcmodora. A krónikásnak azt a megjegyzését, hogy a magyarok is tudnának sváb módon harcolni, ha ők is úgy fegyverkeznének, nem szabad úgy értelmeznünk, mint Darkó Jenő teszi.²²² Szerinte ezeknek a francia módra harcoló magyar lovasoknak nem volt nehéz fegyverzetük, azért beszél a krónikás feltételes módban. Nehéz fegyverzet nélkül azonban francia, vagy sváb, azaz lovagi módon harcolni képtelenség. Ezért inkább úgy érthetjük a krónika szavait, hogy a magyarok megmutatták, hogy tudnának sváb módon harcolni, ha *máskor* is lovagi módon fegyverkeznének. Az elbeszélő forrásokon kívül az adományozó oklevelek adatait is figyelembe véve, kétségtelennek kell mondanunk, hogy ez a seregrész lovagi módon és lovagi fegyverzetben harcolt.

Kizárólag lovagi módon küzdő magyarok és könnyűfegyverzetű kunok harcoltak IV. László hadseregében? Nem valószínű! Kézai a *magyarok és kunok* nyilairól ír — más helyen

²²⁰ A morvamezei csatára vonatkozó főbb források: Ottokar con Steier: Oesterreicher Reimchronik. 1250—1309., a 15 382. sortól a 16 278. sorig. Gombos. III. 1780. és köv. old., Kézai: Gesta Hungarorum. Szentpétery: Scriptorum. I. 186. old., Cronicon Salisburgiense. Gombos. I. 680—681. old., Chronicon Austriacum Anonymi. Gombos. I. 512—514. old., Chronicon Colmariense. Gombos. I. 545. old., Oesterreichische Chronik von Anfang der Welt. Gombos. III. 2086—2091. old., Thomas, Ebendorferus de Haselbach. Gombos. III. 2213—2214. old., Thomas Tuscus: Gesta Imperatorum et Pontificum. Gombos. III. 2255—2256. old., Fritsche Closener Chronik. Hegel: Deutsche Städtechroniken. 8. 45. old.

²²¹ Pauler Gyula szerint Gutkeled nembeli István országbíró nevezte így a német krónikás. L. Pauler: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest. 1893. II. k. 442. old.

²²² H. K. 1937. 155. old.

pedig a *magyarok* nyilairól olvasunk.²²³ Talán a *Chronicon Salsburgiense* leírása alapján közelíthetjük meg a kérdést a legjobban. Eszerint a magyar sereg a kunokat nem számítva három aciesből állt. Feltehetjük, hogy ezek közül kettő a trencsényi és a „schiltbergi” grófé lovagi módon harcolt, a harmadik pedig a többször említett „átmeneti” harcmodorban.

A harcot a kun íjászok kezdték meg, utánuk avatkoztak be a magyarok. Az üldőzésben ismét a kunok szerepe volt jelentősebb. Az ifjú IV. László nem vett részt az összecsapásban személyesen, s ezen a nem lovagi magatartásán a német krónikások sokat csodálkoznak. A magyar sereg vezetése nem volt olyan egyoldalúan lovagi, mint pl. a zimonyi csatában, 1167-ben volt. Ez érthető, mert azóta a kunok erősen megnövelték a könnyűlovas fegyvernem jelentőségét, a nehézlovasok pedig most már nagyobbrészt magyarok voltak. Bizonyos összhangot észlelhetünk a magyar hádseregben a nehéz- és a könnyűlovasság közt.²²⁴

2. Az 1312-es rozgonyi csatában Trencsényi (Csák) Péter fia Máté 1700 lándzsával indul harcba Károly Róbert ellen.²²⁵ A király seregében főleg szepesiek harcolnak — lovasok és gyalogosok. Valószínűleg nehézfegyverzetűek voltak, mert a lócsei krónika szerint a szepesiek „lovagi módon” (ritterlich) győztek Csák Máté és Aba Demeter ellen.²²⁶

Markó Árpád szerint az ütközetet nem a szepesiek, hanem a johannita lovagok döntötték el a király javára.²²⁷ Ezeket természetesen nehézfegyverzetűeknek kell tartanunk. A rozgonyi csata ezek szerint zömmel nehézfegyveresek által vívott lovagi jellegű ütközet volt.

3. Az Itáliában harcoló magyarok harcmodoráról Gravina Domokos és a Cronaca Carrarese számos érdekes adatot közöl. Olykor maga Lajos király is harcolt. Egy alkalommal pallost és lándzsát ragadva vett részt egy kisebb összecsapásban.²²⁸ Hasonlóképpen felszerelve száll harcba Miklós comes is.²²⁹ Laczfi

²²³ Kézainak ellenszenves a nehézfegyverzet. Habsburgi Rudolf seregét — lovagi felszerelése miatt nehézkesnek mondja. Ez érthető, hiszen Kézai mindenben a keleti viszonyokkal rokonszenvezett.

²²⁴ *Erdélyi Gyula és Markó Árpád* szerint (i. m. több helyen) a magyarok az Árpád-korban megfelelő módon kombinálni tudták a nehéz- és könnyűlovasság taktikáját. — Köhler szerint (i. m. II. k. 107. old.) a magyar hádseregben 2000 páncélos lovas volt. Köhler a legrégebb zürichi évkönyvet, a Klingenbergi Chronik-ot idézi. Mitteilungen der antiquarischen Gesellschaft zu Zürich. II. 1844. 41–96. old.) — Sajnos nem tudtam hozzájutni.)

²²⁵ B. K. K. 196. c. Szentpétery: *Scriptores*, I. 487. és köv. old.

²²⁶ *Analecta Scepusii*, ed. Wagner. Vienna. 1774. II. 10. old.

²²⁷ *Markó*: i. m. 34. old.

²²⁸ Dominicus de Gravina: *Chronicon*. A. 1350. — *Muratori Rerum Italicarum Scriptores*, XII. 3. 172. old.

²²⁹ Gravina. A. 1350. *Muratori*. XII. 3. 154. old.

Dénes, az erdélyi vajda fia, sisakkal, karddal felszerelve, vas-kesztyűvel a kezén indul várostromra.²³⁰ Misbanus lovag és magyarjai, mikor elárulják és törbe csalják őket, kardot rántanak és olyan sikeresen védekeznek, hogy ellenfeleik közül többen meghalnak s végül is a magyarok kiszabadulnak a csapdából.²³¹ A magyarok összevesznek a zsákmányon a német és olasz zsoldosokkal. Kardot rántanak és megverekednek. A karddal vívott csetepatéban a magyarok maradnak felül.²³² Többször említi Gravina a magyarok íjászeit és keleties taktikáját is. Egy alkalommal a magyar íjászok hátba támadják az ellenséget, aztán úgy tesznek, mintha megfutamodnának, de aztán visszafordulva még nagyobb erővel támadnak.²³³ Egy német csapatot úgy vernek meg a magyarok, hogy bekerítik őket és lenyilazzák lovaikat. A most már gyalogszerrel védekező németeket a magyarok karddal aprítják le.²³⁴ Egy ütközetben a magyarok a hatalmas erejű Péter vezetésével futást színlelnek, majd visszafordulnak és üldözőikre nyílzáport zúdítanak. Most már azok menekülnek és a magyarok ijaikat félretéve, karddal vagdalják őket.²³⁵

A lovagi és keleties fegyverzetű harcosok együttműködéséről is közöl Gravina néhány esetet. Előfordul, hogy a magyarok lenyilazzák ellenfeleik lovait, német és olasz társaik pedig karddal könnyűszerrel levághatják a gyalogosan menekülőket.²³⁶ Tarantói Lajos serege párviadalra hívja ki Lajos király seregét. A viadalt úgy tervezik, hogy mindegyik seregből két ember álljon ki viadalra. I. Lajos seregéből egy magyar és egy német lovagot jelölnek ki. A viadal színhelyén több fiatal harcost lovaggá ütnek. A nápolyiak cselet szőnek. A magyarok azonban megtudják ezt és megelőzik. Egy rejtekhelyről előrohanó magyar lovasíjász csapat nagy üvöltéssel támadja hátba a nápolyiakat.²³⁷

A Cronaca Carrarese-ben még érdekesebb adatokat találunk az Itáliában harcoló magyarok harcmódoráról.²³⁸ Egy ma-

²³⁰ Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 167. old.

²³¹ Gravina. A. 1348. Muratori. XII. 3. 48. old.

²³² Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 161. old.

²³³ Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 50. old.

²³⁴ Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 130. old.

²³⁵ Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 174. old.

²³⁶ Gravina. A. 1347. Muratori. XII. 3. 34. old.

²³⁷ Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 101—106. old. — Maga Tarantói Lajos

is kihívta párviadalra I. Lajost. A bajraihívó levélben megjegyzi, hogy tudja: Lajos király a seregében levő kunok és más pogányok halálával annyit törődik, mint a kutyaéval. (Fejér. XI. 1. 775. old.) I. Lajos válaszában ez ellen a vád ellen egyáltalán nem cédekezik. (Uo. 775. old.)

²³⁸ Galeazzo e Bartolomeo Gatari; Cronaca Carrarese. A. 1318—1407. Muratori. XVII. old.

gyar csapat ijjal és nyíllal harcol a velenceiek ellen.²³⁹ Vezérüknek, a nemes lovag Zuane-nek a kísérete viszont nehézfegyverzetűekből áll (gigante d'arme). Zuane lándzsát szegezve oldalba kapta csapatával a velenceieket. Kardjával vitézül verekedett. Tadio Zustignan serege azonban nehéz helyzetbe hozta a magyarokat. Ezt látva István, a bátor magyar lovag, *abba hagyta a nyilazást*, nagy haraggal kirántotta kardját hüvelyéből és két kézre kapva kezdett vele vagdalkozni. A német Enrigónak olyat vágott a sisakjára, hogy az két részre vált. Enrigo feje is ketté vált egészen a válláig, kardja kiesett kezéből s ő maga a földre zuhant. A magyar Lajos comes is utánozni akarta Istvánt. Két kézre fogott kardjával Girardo da Chaminra támadt és agyonsújtotta ellenfele lovát. Végül a velenceiek meghátráltak. Más helyen azt írja a magyarokról a Cronaca Carrarese, hogy nyíllal támadnak az ellenségre, a hűrt a fülükig húzva.²⁴⁰ Egy ütközetet szinte teljesen a magyar Zuane (Zuane Ongaro) vitézsége döntött el. Nagy lándzsájával három ellenfelét sikerült a földre döntenie. Miután lándzsája eltört, eleresztette lova zabláját és kardját két kézre fogva kezdett el harcolni. A velenceiek megfutamodtak.²⁴¹ Egy másik ütközetben István vajda²⁴² lovát megsarkantyúzva ledob nagy lándzsájával egy nemes olaszt a lováról. Ugyanezt teszi a másodikkal és a harmadikkal is. Miután eltörik a lándzsája, kardot ránt. Közben a magyar Tamás és csapata is beléveti magát a harcba. István vajda kikeveredik a tusakodók közül, új lándzsát vesz a kezébe és a német Annest támadja meg. Keresztüldöfi a pajzsát, páncélját és a vajda lándzsája végül is Annes hátán jön ki — több, mint félkarnyi hosszúságra. Annes lezuhan a lováról, s a lándzsa valószínűleg benne marad, vagy eltörik, mert a vajdának megint nincs lándzsája — két kézre fogott kardjával verekszik tovább.²⁴³

1378-ban megint mint íjászokat emlegeti a magyarokat a Cronaca Carrarese.²⁴⁴

A magyar csapatok vezetői, mint a krónika adataiból kitétnik, lovagi módon harcolnak. Mikor azonban *magyarokról* szól a krónika, az egész csapatról, akkor íjászoknak mondja őket. A magyar lovagok is értenek az íj kezeléséhez, mint Zuane küz-

²³⁹ Gatari. A. 1372. Muratori. XVII. 1. 77—78. old.

²⁴⁰ Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 89. old.

²⁴¹ Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 96. old.

²⁴² Valószínűleg ifjabb Laczkfi István, 1372—1376. erdélyi vajda.

²⁴³ Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 106—107. old.

²⁴⁴ Gatari. A. 1378. Muratori. XVII. 1. 154. old.

delménél láthattuk. Mikor azonban komoly küzdelemre kerül sor, lovagi fegyvereiket: lándzsájukat, kardjukat veszik elő.²⁴⁵

4. A súlyos vereséggel végződő 1396-os nikápolyi csata főbb forrásainak tanúsága szerint, Zsigmond hadseregében jelentős volt a lovasíjászok száma.²⁴⁶ Zsigmond a magyar csapatokat akarta az első hadirendbe állítani, arra hivatkozva, hogy a magyarok jobban ismerik a törökök harcmodorát.²⁴⁷ A csatában részt vevő francia lovagok azonban nem engedték át másnak az első támadás dicsőségét. Ők intézték az első támadást a török sereg ellen, mégpedig gyalogosan, ahogyan Nyugat-Európában divattá vált a lóról szállt angol lovagok győzelmei következtében.²⁴⁸ A franciák vereséget szenvedtek és ezzel az ütközet sorsa el is dőlt. A magyarok egy része megfutamodik, egyes források

²⁴⁵ Cronaca Carrarese adataiból kiderül, hogy a magyar lovagok olykor ijjal és nyíllal is harcoltak. Ezért *Ajtay Endre* szerint „Egyes jelek... arra a feltevésre csábítanak, hogy a magyar lovag fegyverzete nem mindig egyezett tökéletesen a nyugati lovagokéval. A magyar nemes *néha* nem öltött teljes vértézetet, hogy könnyebben mozogjon.” (*Ajtay Endre: A magyar huszár. Budapest. é. n. 35. old.*) — Véleményével csak részben érthetünk egyet. Kétségtelen, hogy a magyar lovag nem nézte le annyira az íjat és nyílat, mint a nyugati lovagok, már csak azért sem, mert kiváló harci értékű, megbecsült lovasíjászokkal harcolt egy hadseregben, akik semmiesetre sem voltak olyan alárendelt helyzetben, mint a francia, vagy német lovagi seregek „segédfejtveresei”. Magyarországon az íjnak és nyílnak olyan erős hagyományai voltak, hogy az íj- és nyílléles lovagi szemlélet, amely az európai kontinens nyugati felében kialakult — nálunk nem terjedhetett el. (Anglia fejlődése más volt. Ott szintén erős íjász, de gyalogosíjász fegyvernem alakult ki. — egészen más alapokon.) — Az azonban nem valószínű, hogy lovagi fegyverzettel rendelkező nemes, könnyebb, nem lovagi fegyverzetben indulna csatába. Nem minden nemesnek volt lovagi fegyverzete, tehát voltak, éspedig nem csekély számban nem lovagi fegyverzetben harcoló nemesek. Az ilyen nemeseknek azonban máskor sincs, egyáltalán nincs lovagi felszerelésük. A lovagi fegyverzet birtokában levő harcos aligha mondott le arról a nagyobb védettségről, amit számára a lovagi páncélzat jelentett. Fegyverzete annyiban különbözhetett a nyugati lovagokétól, hogy íjat és nyílat használt. Ezt megtehetette a XIV. század páncélzatában is, amelyben megvoltak ugyan már a lemezpáncél egyes nyomai, de nem volt még olyan nehéz és merev, hogy az íj és nyíl használatát lehetetlenné tette volna.

²⁴⁶ Froissart: *Chroniques*. XV. 245. old. Ed. Br. Kervyn de Lettenhove, Brüsszel. 1874. „entre ces Hongres avoit grant foison d'arbalétriers aux cheveaux.”

²⁴⁷ Schiltpergers *Reisebuch*. Eine wunderbarliche und kurzweilige Historie. 1394—1424. 5. l. „Besser dann die andern der Türken Art wüsten.”

²⁴⁸ A nikápolyi csata leírását l. *Köhler: Die Schlachten Nicopoli und Varna. Breslau. 1882.*, *Delbrück: i. m. III. 491—496. old.*, *F. Lot: i. m. II. 217—223. old.*, *Rázin: i. m. II. 217—219. old.* — *Bárczay Oszkár: Nikápoly. H. K. 1894.*, *Wertner Mór: A nikápolyi hadjárat 1396-ban. H. K. 1925.*, *Kiss Károly: A nikápolyi ütközet. Magyar Akadémiai Értesítő. 1855.*, *Kropf L.: Nikápoly. Századok. 1837.*, *Dela-ville le Roulx: La France en Orient au XIV.-e siècle. Paris. 1886.*, *Kling: Die Schlacht bei Nikopolis. Berlin. 1906.*, *Brauner: Schacht bei Nikopolis Berlin. 1906.*, *Atiya: The Crusade in the later Middle Ages. London. 1938. 435—463. old.* Erdekes adatot közöl Atiya egy Coucy nevű francia lovag által végzett felderítésről. Kb. 1000 harcos áll rendelkezésére. Ebből 500 számszeríjász és néhány az utat mutató magyart vezető. Egy hegyzoroszt őrző erős török csapatall találkozik. Coucy színelte megfutamodást hajt végre, s ez sikerrel jár: a törökök üldözni kezdik őket és ellentámadással sikerül az üldöző török csapatot megsemmisíteni. Atiya: *Nicopolis c. műve* sajnos nem volt számomra hozzáférhető.

szerint gyávaságból.²⁴⁹ Thuróczy szerint azért menekült el a magyar sereg egy része, mert a lóról szállt francia lovagok lovai közéjük keveredtek, és ők, minthogy nem ismerték ezt az új-fajta lovagi harci módot, azt hitték, hogy az elhagyott lovak lovasai már mind elestek.²⁵⁰ A „nagy gróf”, azaz a nádor (Garai Miklós) csapatai keményen kitartottak. A nádor, a francia krónikás szavai szerint, szégyenkezett a többi magyarok gyávasága miatt.²⁵¹ Hogy milyen nagy volt a nehéz- és könnyűfegyverzetű harcosok aránya Nikápolynál a keresztény seregben — a forrásokból nem derül ki. Annyit láthatunk, hogy jelentős volt a lovasíjászok száma. Ezek harciértéke azonban valószínűleg lényegesen kisebb lehetett már, mint korábban, mert a XIV. század vége felé a kunok feudalizációja már eléggé előrehaladt.²⁵²

Az 1241 előtti korszakban felismert három elem: az eredeti nomád íjászlovasság, az „átmeneti” fegyverzetű és harcmodorú lovasság és a nehéz, lovagi fegyverzetű, nyugatias típusú lovasság felismerhető a magyar hadseregben az 1241-től 1396-ig terjedő korszakban is. A három elem közül a legvilágosabban követhető a nomád lovasíjász fegyvernem fejlődése. A lovasíjászok száma a kunok betelepülésével jelentős mértékben megnövekedett. Az 1282. évi hódtavi ütközet után a kunok jelentős része elhagyta ugyan az ország területét, de még mindig elég sokan maradtak ahhoz, hogy a korszak magyar hadseregeinek képét lényegesen átalakítsák. A XIII. század végén és a XIV. század első felében a nomád kun könnyűlovasság a magyar haderő egyik legfontosabb, legnagyobb harci értékű, de mindenesetre legjellegzetesebb, s különösen a külföldi szemlélő számára legfeltűnőbb eleme. 1282 után a kunok nomád életmódja válságba jutott ugyan, de feudalizációjuk csak később, a XIV. század második felében következett be, mert a királyok kedvezményekkel igyekeztek megvédeni a számukra oly sok jó harcost kiállító kunokat. Az I. Lajos nápolyi hadjárataiban szereplő, s e hadjáratok befejeződése után Itáliában zsoldoskodó lovasíjászok jelentős része is kun lehetett. A XIV. század végére azután a „romlatlan” lovasnomád harcmodort kép-

²⁴⁹ Pl. Mémoires ou le livre de faits du maréchal Boucicaut c. XXV. Nouvelle Collection des mémoires pour servir à l'histoire de France. Tome II. 239—242. old. A magyarokról könnyű fegyverzetüket említve lenézően ír. Az ütközet más főbb forrásai: Chronique du Religieux de St. Denys. 1380. 1422. Kiadta Bellaguet: Collection de Documents inédits. 6. kötet. Paris. 1839—1952. Justinger: Chronique de Berne. Az id. Froissart-kiadás jegyzetében. XV. 409. old. Monstrelet krónikája. Scriptores Rerum Prussicarum. III. 455. Lipcse. 1861—76., Johann Posilge: Chronik des Landes Preussen. 1360—1405., folyt. 1410., kiadta Strehlike, Scriptores Rerum Prussicarum. III. 208—209. old.

²⁵⁰ Thuróczy: Cronica Hungarorum. Schwandtner. I. 222. old.

²⁵¹ Boucicaut. i. m. c. XXV.

²⁵² Kring: i. m. Györffy György: i. m.

viselő íjászok száma jóval kisebb lett a magyar királyok seregeiben s a század végének háborúiban a korábban sikeresen szereplő kunokhoz hasonló harci értékű lovasíjászokat már hiába keresünk.

A nyugat-európai lovagság fegyverzetét és harcmódorát utánzó nehézfegyveres lovasság jelentőségét az mutatja legjobban, hogy a XIII. század második feléből ránk maradt királyi adományozó oklevelek nagy része — felsorolva az adományban részesülő érdemeit — annak lovagi vitézségét, a lovagi közelharcban tanúsított kiválóságát emeli ki. A királyok igyekeztek minél több nehézfegyverzetű harcost látni seregükben. Valószínűnek látszik, hogy a lovagi fegyverzetű harcosok száma lényegesen nagyobb lett. Jelentőségüket legjobban az 1278-as morvamezei csatáról szóló leírásokból láthatjuk. Az Anjouk, különösen a kifejezetten lovagi kultúrájú I. Lajos idejében, a lovagi elem jelentősége még inkább megnő. De azt kétségtelennek kell tartanunk, hogy a korszak végéig a lovagi elem nem kerül számszerű többségbe a magyar királyok seregeiben, és nem éri el azt az arányt sem, amely a kor nyugat-európai seregeire jellemző. A magyar lovagság fegyverzet és harcmódor dolgában nagyjából ugyanolyan lehetett, mint a vele egykorú nyugat-európai, de létszám tekintetében feltétlenül mögötte marad, ami könnyen megérthető, hiszen Magyarország termelőerői is elmaradtak bizonyos mértékben a nyugat-európai országok termelőerőitől. Ami a fegyverzetüket és harcmódorukat illeti — hozzá kell tennünk az eddig mondottakhoz, hogy a magyar lovag — nyugati lovagtársaival ellentétben, nem nézte le az íjat, sőt használta is, értett a kezeléséhez, akárcsak a bizánci nehézlovas. S vannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy a korszak hadvezérei olykor össze tudták hangolni, kombinálni tudták a könnyű- és nehézfegyverzetű lovasság harcát, s ez a kombinált taktika igen eredményesnek bizonyult.

A haderő harmadik lovas eleme, az „átmeneti” harcmódorban küzdő lovasság, ebben a korszakban is kétségkívül megvolt, bár a kun könnyűlovasság és a nyugatias típusú nehézlovasság mellett háttérbe szorult. Száma azonban elég nagy lehetett, mert a haderő magyar (tehát nem kun) harcosai nyilvánvalóan nem lehettek mind lovagi fegyverzetűek; s hogy I. Lajos a nemességnek a lovagi fegyverzetet beszerezni képtelen, szegényebb rétegét is igyekezett katonáskodásra bírni, arra vonatkozólag elég bizonyíték a köznemesség érdekeit védő törvényhozása. A nikápolyi (1396) csatában szereplő magyar lovasíjászok nagyobb része valószínűleg nem igazi nomád lovasíjász

volt már, hanem „átmeneti” harcmodorban küzdő, nagyobb-részt köznemesi származású harcos.

A három elem harci értékéről e korszakban is ugyanazt mondhatjuk, mint az 1241 előttiben. Az „átmeneti” harcmodort képviselő lovasok harci értéke csekély volt, legfeljebb nagy tömegükkel tudtak hatni. A hadseregek értékesebb elemei a kun lovasíjászok és különösen a nehézfegyverzetű lovagok voltak, annak ellenére, hogy a lovagokat a XIV. században már több vereség érte Európa harcmezőin és a lovagi fegyvernem hegemóniája nem volt már olyan teljes, mint a XIII. században.